Й ДУРДЫЕВ

ЭНЕШ

,,Elektron kitaphana " hyzmat ediş merkezi
LINE: http//line.me/ti/p/-@MCN7912U
VK: gruppa elektron kitaphana

ТуркмЧ
Д78

Немец фашистик басыбалыжыларыны дерби-дагын этмэге бүтин совет халкы гатнашды. Станогың башында дуран ишчи-де, «ак алтын» өндүрйэн колхозчы-да, «гара алтын» өндүрйэн небитчи-де өз иш ерлерини гоюп, фронта гитдилер. Аяллар, етгинжеклер, хатда чагалар оларың ишлерини тогтатмадылар.

Йылгай Дурдыевиң бу повестинде хем демир ёлда стрелкачы болуп ишлейэн Ашырың орнуны аялы Аксолтаның, соңра болса мекдепде окап йөрен гызы Энешиң тутушы барада гүррүң берилйэр.

I

Гызарып доган Гүн өзүниң йити шөхлеси билен гоңрас топраклы байырлары ягтыландырды. Уч-гыраксыз алыслар, киршенли ёллар жана гирди. Ерде дурмуш оянды, Энеш укудан оңлы ачылмадык гөзлерини овкалашдырып дашарык чыканда, эртириң хоштап ховасы бекешмедик яш беденини жумшүлдетди. Гызың уллакан, овадан гөзлери төверекдэки дурмуша небсевүрлик билен бакярды. Онуң гайнап дуран дуйгусы, хич затдан еңилмежек рухубелент кешби гең гөрүнйэрди. Ол хениз яшды, ады хем өзи ялы йүрек гопдурыжы якымлы саз дек эшидилйэрди. Ол ики элини еңсесине етирип, ачык асмана, алыслара гөзүни айлады. Байырлыгың үстүнден өвүсйэн сергин шемалы ишдэменлик билен ичине сорды.

Дынч гүнүди. Обаның оглан-гызлары топар-топар болшуп, дагың этегиндэки байырлыкдан ёвшан йыгмага гидипдилер. Энешем гөкже тайхарыны мүнүп, ёвшана гидипди. Долы чувал ялы дыкызжа, аяклары гысгажык бу тайхар дийсең чусды.

Огланлар билгешлейин гызларың дең инден эшеклерини чапдырып гечдилер. Оңа гахары гелен Энеш:

— Ханы, гызлар, огланларың ызындан етелиң — дийип, ики аягы билен тайхарының пөкгерип дуран бөврүне депди. Авунан тайхар лоңкулдап, өңе омзап башлады.

— Хай, гачалың, гызлар етди!

— Хай, гач! Эшегиңи гатырак чап!

Айдың, гачсаңам етерин — дийип, Энеш ала тозаның ичинде богазына сыгдыгындан гыгырярды.

Өңде тозан турзуп барян огланларың арасында гыкылык ал-асмана галярды. Эшеклериң гаты тойнагының аңагындан чыкян чал тозаның арасында хич кими сайгарар ялы дәлди. Кимлериң эшегиниң паланы агса, кимсиниң эмелсиз күлтерленен одун йүпи ере сүйренип барярды.

Тайхарың үстүнде сачыны селкилдедип баршына, Энешиң башындакы иңңеден чыкма тәзеҗе тахясы ере гачды. Онуң тайхарының башыны чекҗек боланам шолҗа велин, ызкы гызларың бири:

— Энеш, эгленме-де эңибер, тахяңы өзүм аларын — дийип гыгырды.

— Берекелла, Энеш, ет ызларындан!

— Огланлар галды, яша!

— Биз еңдик, биз еңдик, яша, яша!

Чагалар байырлыгың япгыдына гелип сакландылар. Күнүрсон ятан ерде ёвшаны эл билен йыгмак дийсең хепилликди. Хер ким етишибилдигинден йыгярды. Ёвшанлар көки билен гопарылансон, сәхел салымың ичинде гиден байырлык гызыл дөрҗүк болды. Өл топрагың якымлы ысы бурнуңа урярды.

Онянча узакда бир ерде гөк гүрләп, ызлы-ызына йылдырым чакды. Әлемгошар асманың дең ярысына дүрли өвүшгин берди. Бирденем байырлыга көлеге салып гелен тонбажык булут ири-ири дамҗаларыны сечеләп башлады. Чагалар хезил этди, ёвшан йыгмак дагы ятдан чыкды.

Огланларам, гызларам:

«Өс, сачым, өс,
Өсмесең, кес,
Атыма душак,
Билиме гушак»—

дийшип, тахяларыны эллерине алып ылгашярдылар. Диңе Энеш нәмедир бир зат барада ойланып, асмана середип дурды. Онуң йүзүнден яз ягшының дамҗалары сырыгярды.

II

Йылманак ак дашдан салнан җайың гоңрас гапысы ачыланда, сувы етен дарагт ялы инчемик, сагдынҗа, голы китаплы гызың гөзлери бахар гүнүниң йити шөхлесине гамашып гитди. Ол гөзлерини овкалашдырып:

— Эҗе, ай эҗе! Мен-ә окува гитҗек, җигиме өзүң середерсиң — дийди.

— Боляр, балам, боляр, җигиң ойнар йөрер, аркайын болай. Хер нәме-де болса, окувыңдан бир галма, гузым! Йөне дәдең гелмезмикә? Стансадан бир хабар тутавери, гызым — дийип, эҗеси рехимдар гөзлерини тегеләп, гапа йөнелди, эмма эртириң ачык ховасында кееркҗикләп гиден гыз эҗесиниң соңкы сөзлерини эшитмеди. Хыялында какасы ишлейән ерине бирейййәм гелен ялыды. Гызың чага йүреги какасыны гөрмәге ховлугярды. Эрксиз бөкйәрди. Ол гөзлерини балкылдадып, ири чагыл дүшелен демир ёлуң голайҗагында агарып отуран стрелкачыларың чакланҗа җайына серетди. Эмма онуң гапысында какасы дәл-де, башга бир адам дурды. Онянча-да гүнбатардан отлы шаглап гелди. Ики рельсиң арасына дөкүлен йылманак чагыл дашҗагазлар отлының елгинине гөзе илмейән чалтлыкда айланып барян полат тигирлере дегип, оваз эдйәрди. Отлы сув ичим салымда ери сарсдырып гечип гитди.

Ол демир ёлдан гечип, такырлык билен ики аягының бурнуна середип, дашы агардылан мекдеп жайына тарап барярды.

Мекдебиң төвереги бошланды. Асыл демир ёлуң гайрасы тә гум этегипе барянча шыр такырлыкды. Эдил юмуртга тогалабермели. Херпәче шемал өвүссе-де, чөп башы гымылдажак гүманы ёкды. Томсуң жөвзасында ол ерлерде еке галан өзүң болма. Якып-яндырып баряндыр. Гаррыларың айтмагына гөрә, бу улы такырлык бирмахаллар тойларда ат чапылян мейдан болупдыр. Гаррыларың «Атың тойнагы деген ере чөп битмезмиш» диймеклери-де, белкем, шонуң үчиндир.

Аксолтан отлының сесини эшиден бадына, яңы йыгнашдырып элине алан килимини ерде гоюп, дашарык чыкды. Гөвнүне болмаса, хер сапар отлы геленинде, адамсы дүшәйжек ялыды. Ол гөзүни сүпүрип, демир ёлуң угруна гарады. Эмма гелйән-гидйән ёкдугыны аңансоң, күти додакларыны мүңкүлдедип, башыны яйкады.

— Хей, жанларым, дәдесине-хә бир дөв чалды. Ёгсам, бейле эгленмел-ә дәлдир. Я военкомат арма дагы алайдымыка, жаным? Онда-да хабар-хатырсыз гидибермели бормы? Ненецси хабар этжек дийсене. Эййәм уградса-да уградыберендир, ким билйәр? Ай, ёк, бейле болса, хабар эдерди — дийип, өз-өзүне гөвүнлик берди. Ол гапыда чашып ятан одун овнукларыны йыгнашдырып:

— Әлленәме гүнем-ә бар, дүшеклери гүне серсем өйдйән — дийип ишикден әтлежек боланда, узын гыңажы аягына чолашып тас йыкылыпды. Өңем жаны янып дурансоң, муңа-да гахары гелди.

— Хей, артып галан, мыдама аяк астындадыр. Сенем жаныма дерт болдуң. Шу артыпданам итден бетер ирипдириң—дийип, гыңажыны билине даңды-да, эпләп гоян килимини гапыдакы агач секиниң үстүне әлтип язды.

Гижәниң укусызлыгындан габаклары елленен, йүзи аз-кем салланан бу долмач аял өзүне гөвүнлик берсе-де, йүрегинде гопян харасат оны эркине гоянокды. Кәте адам йүрекде дөрән дуйгуларың ыза бермеги билен өз дурмушында хайсы-да болса бир ховатырлы ягдайың голайлашып гелйәндигини дуяр экени, Аксолтан овнужак ишлере гүйменен болса-да, йүреге теселли беренокды.

Ховсалалы хем-де булашык пикирлериң гирдабына гарк болуп йөрен Аксолтаның гапының агзында ятан сүбсәни элине аланы-да шолды велин, аңырдан хашлап гелен огланы гөрепинден, донуп галды. Огланжык геле-гелмәне:

— Аксолтан дайза, Аксолтан дайза, дәдем иберди. Ашыр дайымы гошунчылыга алыпдырлар. Дәдем тиз гелсин дийди. Ашыр дайым телефон эдипдир — дийип, гөзлерини гырпылдатды.

Вах, өзүмем-ә аңдым бир задың бардыгыны, бар, дөнейин, мекдебе гит! Энеш жана бир айдып гел—дийип, кебелек ялы пырланыберди.

«Ашыры гошунчылыга алыпдырлар. Отлы билен гечип гитжекмиш» диен хабар бу кичижик оба йылдырым чалтлыгында яйрады. Энеш какасының гошунчылыга алнандыгыны эшиденде, депесинден гайнаг сув гуйлан ялы болды. Элиндәки окап отуран китабы партаң үстүне гачды. Чага гөзлери тегеленди. Ол хич киме-де гараман, аяк ялаң-баш ачык ики өрүм сачыны тасадып өйлерине ылгады. Хәзир онуң ызына адам-а бейледе дурсун, елем эержек дәлди.

Эййәм станция адам бары йыгнаныпды. Ерден йөрән босуп гелипди. Хер ким доган-гарындашыны, таныш-билишини уградмага, онуң билен хошлашмага ховлугярды. Аксолтан хем кичисини гөтерип, галанларынам ызына тиркәп, станция гелди. Бири-бирине мәхрибан гөзлер ене-де чакнышды. Отдан ыссы йүреклер тапышды. Ашыр машгаласы билен энче йыллап әбеде-жүйже болуп яшашып гелсе-де, аялына шу сапаркы ялы ичгин гараманды. Ол торсук ялы огулжыгыны гужагына алып, галанларыны дашына үйшүрди.

— Эжеси, «Ил билен гелен той-да байрам» дийипдир-

лер. Гайрат эт! Мерт бол! Билйән, дурмуш еңил дүшмез. Йөне чагалары хор этмежек бол. Гайрат эт. Бизем несип болса, тиз гелерис.

Ол ене-де нәмедир бир затлар дийжек болды. Эмма болмады. Ювдунды. Аманмәммет ага ара дүшди.

— Хава, Аксолтан еген, агламакдан пейда ёк. Айралык еке сең башында дәл, улы илиң башында, «Кырк йыл ыргын болса-да, ажалы етен өлер» дийипдирлер. Несип болса, саг-аман гелер. Онда, иним, саг гит, саламат гел. Тоюңда душушалы.

— Саг бол, Аманмәммет ага. Ягшы дилегде болуң.

— Иним, ызыңы гайгы этме. Илчиликдир. Бу уруш улы илиң башына инен бир мусаллат болды. Хернә узага чекмесин.

— Чекмез, Аманмәммет ага.

Яшулы гиденде, Ашырың эндамына бирхили говушгынсызлык, йүрегине әжизлик аралашан ялы болды. Әлбетде, гөзүң гөрежи ялы гөрйән эзиз чагаларыңдан, мәхрибан аялыңдан, эне топрагыңдан айрылышмак киме еңил дүшер дийсене. «Уруш пидасыз болмаз» диенлеридә. Бу алдым-бердимли сөвешде кимиң аман-саг обасына гелжеги белли дәл.

Ашырың улужасы Энеш болансоң, оны огул хасап эдерди. Адынам элмыдама «оглум» дийип тутарды. Ол өңки эндигине гөрә, гызының келлесини сыпалап:

— Оглум, мен гидйән. Сен инди машгаланың иң улусы. Оңшук эжең еке өзүне еңил дүшмез. Сен эжеңе көмеклешмели боларсың — дийди.

Энеш сачбагының ужуны дишләп дуршуна, какасына серетди. Ашыр гызының гарайшына үнс бермән, оглуны депесине галдырды:

— Мениң көрпәм, сениң бу гопян гопгунлардан хабарың ёк. Шолам говы. Ынха, улаларсың, бар зада акылың етер. Сен мениң иң көрпежәм, иң дүшбүҗәм ахырын.

Ол оглуны огшады. Эдил шол махал булутларың арасында гизленен гүнем чага гуванян ялы йылгырып бакды. Ашыр хич зады назарындан сыпдырмажак болуп, бир гезек оглуның йүзүне, бир гезегем асмана гарады. Онуң гөвни гиңән ялы, сүңңи еңлән ялы болды. Йөне отлының батлы зогы онуң ховсалалы калбына аралашан бегенч дуйгусыны сындырды. Отлының доңуп дуран полат тигирлери юваш-ювашдан айланып башлады. Ол чагаларыны ене бир гезек аталык мәхри билен гужаклады.

— Хош, эжеси! Гайрат эт! Мерт бол!

Отлы угран бадына:

— Хош, дәде жан! — диен сес Ашырың эндамыны жүмшүлдедип гитди. Гүнем бу ахвалы гөрмежек болян ялы эййәм гара пыкабыны йүзүне өртүпди.

Отлы гөзден йитди. Станция чоларды. Хер ким гайгысыны өз йүреги билен өз өйүне алып гитди. «Хош, дәде жан! Хош, дәде жан!» Бу үч сөз полат тигирлериң дүкдүкүне гошулып, Ашырың гулагында яңланып барярды.

III

Аксолтан укусындан ир оянды. Адамсы гидели бәри, онуң аладасы артыпды, укусы кемелипди.

Дүшеклери йыгнап гелен Энешиң:

— Эже, дәдем гидели нәче ай болды? — диен дуйдансыз сорагы Аксолтана яман тәсир этди. Ол гызына бирбада нәме дийжегини билмән ювдунды. «Дәдеси гидели бәри, шуңа бир зат боляр» дийип, ичини геплетди.

— Ики ай дагы боландыр, нәме, гызым?

— Ай, йөне эййәм көп вагт гечен ялы. Хениз-де хат геленок.

— Гөвнүңедир, гызым. Ховлукма, ынха, хатам гелер, хабарам. Бар, гузужыкларыңы мейдана сүр. Хол, ёвшанлыкдан бирнеме отласын. Мен бир Аманмәммет аганың янына барып, иш-пише хакда гүрлешип гөрейин — дийип, гидибержек боланда:

— Эже, ай эже, анха дайым — дийип, голайлап гелйән инчемик, ак йүзли хортаң адама тарап элини узатды.

Аксолтаның гөзи яңкы пыяда каклышан бадына:

— Вах, етишикли елмаям, аркадагым гелйән ялы-ла — дийип, доганының өңүнден чыкды.

— Бар, гызым, паласың үстүне тәзе кечәни яз. Яссыгам дүшүр. Дайың ядандыр, дем-дынжыны алсын — дийип, йитирип-тапан ялы ниреде отуртжагыны биленокды.

Йигит әдигини чыкарып, төре гечди, тирсегини яссыга берди. Онуң ховсалалы йүзи бир мөхүм зат үчин гелендигини аңладярды. Аксолтан:

— Бар, улы түңчәни гой, гызым. Одуны хем көпрәк сал, тизрәк гайнасын, дайың ядандыр — дийип, янында

йүзүни ашак салып отуран гызына серетди. Энеш хич зат диймән, дашарык чыкды. Дашы гап-гара болуп гиден түңчәни сувдан долдурып, ожакда гойды. Ожакдакы көзүң үстүне одун овунтыкларыны салды.

— Чайы отуртдым, эже.

— Берекелла, гызым, бар, онда улы чәйнеге көпрәк чай ат-да, гайнансоң демләп гетирәй — дийип, хениз хем дымып отуран доганына гарады-да:

— Хава, Тәчгелди, айдып отур, өй-ичери гургунчылыкмыдыр?

— Оңатдыр, эжеке. Өзүңиз нәхили?

— Бизем шүкүр, яман дәл. Бир мыдар-а бардыр.

— Ашыр дәдемден хат-хабар геленокмы?

— Хәзир-ә геленок. Гелер-дә, доганжыгым.

— Эжеке, оңшугыңыз ненең?

Онуң бейле диймеги Аксолтаны ойланмага межбур этди. Ёгсам, дурмушың нәхили гечйәндигини, нәме, ол билмән дурмы? Оны сорамак нәмә герек?

— Яман дәл, доган жан. Нәтжек-дә, нәме-де болса, баша гелипдир, чекмели болар-да — дийип, Аксолтан тукат жогап берди.

— Онда нәме, инди шейдип йөржекми?

— Эйсем нәме этжек?

— Мен саңа шу станцияда еке өзүң чагалар билен яшап йөржекми диййән?

Ол доганының йүзүне көп манылы гарап:

— Бар, гызым, жигиңе серет — дийди-де, ене Тәчгелдә йүзленди.

— Айдып отур, доган жан, гөвнүңдәкини?

— Мен-ә, эжеке, сизи әкитмәге гелдим.

— Әкитмәге гелдим?

— Хава, гөзе гөрнен гыз билен, яш чага билен гүм-гүклук станцияда сизи еке гоюп билмен.

— Ёк, доган жан, ол айданың болмаз.

— Нәме болман? Пикир эт, эжеке, сен мени бәш саны кел токлыңа гөз гыздыряндыр өйтме.

— Оны билйән, доган жан.
— Билсең, нәме? Барымыз бир болсак, яшамак аңсат дүшмезми?
—«Эл эли ювар, ики эл биригип—йүзи» диенлери, ол айдяның-а догрудыр.
— Эйсем нәме?
— Ай, шонда-да гитмәйин-ле, доган жан. Бу тайда хер задам болса, ак бар, гөк бар. Онсоңам өвренишен еримиз. Үстесине, сениңем чагаң аз дәл. Бизем барып үстүңе дөкүлсек...
— Оны гайгы этме, эжеке.
— Ёк, доган жан, идәп геленин үчин саг бол. Инди баша нәме гелсе чекмели болар. Мени еримден гозгама. Онсоңам, нәме, Энеш жанам кичи гыз дәл. Оңа-да генеш салып гөрейин. Ол нәме дийәр? Ай, нәбилейин-дә, гөвнәйсе ягшы вели...
— Генеш салып гөрсең гөр, эжеке, мениң-ә ямаплыгым ёк.
— Энеш жан, ханы бәрик гел, гызым! — дийип, Аксолтан гызыны чагырды. Энеш өз янындан: «Эжем чайы тиз гетир» диййәндир дийип чаклады-да:
— Хәзир, эже жан, ынха демледим, элтейин — дийип, гапдалы гүлли уллакан чәйнеги дайысының өңүнде гойды-да, гызлара махсус йыгралык билен эжесине букулыбрак отурды.
— Энеш жан, ханы бәрик бак, гызым! Дайың бизи шәхере — өз янына әкитмәге гелипдир. Сен нәхили гөрйәң? Гиделими? — дийип, эжеси сорагы назарыны дикди.
Энеш эжесиниң өзүне генешенине бирхили болды. Утанды, бирбада нәме дийжегини билмән яйданды. Гидели дийсеммикәм я-да гитмәли дийсеммикәм диен пикири хыялында терезә салып, өз янындан чекип гөрди. Бир сапар терезиниң «гидели» диен тарапы, бир сапарам «гитмәли» диен тарапы агыр гелйәрди. Энеш гапма-гаршылыклы пикирлерден баш чыкарып билмән:

— Ай, нәбилейин, эже — дийди.
— Ёк. гызым, нәбилейин дийме. Дайыңа догружа жогап бер, аласармык этме.
— Хава, егенжигим, эжекәм догры айдяр. Гүррүңи аласармык этмәлиң. Гитсеңиз-ә, гөзүм үстүнде орнуңыз бар. Ач еримде ач боларсыңыз, док еримде док боларсыңыз.
— Ынха, гызым, дайың диенлерини өз гулагың билен эшитдиң герек?
— Егенжик, окувың-а гайгы этмегин. Эжеке, сенем ишлежек болсаң, иш тапарыс.
— Ханы онда, гызым, нәме гидерисми?
— Өзүң нәхили пикирде, эже?
— Маңа генешсең-ә, гызым, шу отуран еримиз яман дәлмикә диййән.
— Эже, маңа-да шейле. Дәдем гелйәнчә отураялы.
— Ынха, доган жан, егенжигиң сөзүни эшитдиң герек?
— Хава, эжеке, эшитдим. Йөне ялңышян болайма, эжеке?
— Онсоңам, доган жан, ол ерде якар ялы одун-чөпем улы дердесердир. Бу тайда нәтсеңем, шол-а онат, доган жан, идәп гелениң үчин таңры ялкасын, дердим эгсилен ялы болды.
Аксолтан доганы билен хошлашанда, гүн яңы эңегини ере берипди. Гүнбатарда гызаран ал-элван шапак солгун гөрүнйәрди. Меневше реңклери гоялышып, чалымтыл, гарамтыл өвшүн атярды.
Иңрик гаралдыгыча, чигрек дүшүп башлады. Агшам шемалы эндамыңы жүмшүлдедйәрди. Дыкыз булутларың арасындакы Аям аграс, гөвүнсиз йүзүп, хемишелер гижәни гүндизе өвүрйән шөхлесини өчүгси сачярды.
Аксолтан башына ири сечекли яглыгы атып, аягына-да галошыны гейди.
— Игдир жан, сенем гатыгыңы ичип бол-да, ят, гузым! Ынха дүшегиңем язып гояндырын — дийип, гап бө-

вүрде дашы гөк сырчалы уллакан жамың ичинде басырылан, яңы йүзи гаймакламага етишип, хениз уямадык гатыкдан ичип отуран сарыжа гулпаклы огулжыгына йүзленди. Огланжык дүшбүже гөзлерини гырпылдадып:

— Бойя, эже, бойя. Өзүң гүн яшанда ойнама, ериң гөбеги чөзүлйә диймедиңми нәме? Гүн яшды, мен-ә ойнамага гитжек дәл — дийип, дашардан эшидилйән гыкылыга гулагыны үшертди. Онуң чага хыялы ойнамага мейил этсе-де, эжесиниң янында өзүни акыллы гөркезжек болмаклыгы үстүн чыкды.

— Берекелла, мениң дүшбүжәм, берекелла! Ят, оглум, ят! Гиже ойнамага гитмегин, ериң гөбеги чөзүлйәндир.

Эне онлук чыраның ышыгына китап окап отуран гызына гарап:

— Гызым, жигиңе гөз-гулак болавери. Мен хай диййән Аманмәммет аганың янына барып гелейин — дийди.

Хәзир кәярым итлериң үйрмеси, бузавбашларың тәсин жүррүлдемеси болаймаса, чолажа оба үмсүм ятырды. Демир ёлуң гайрасында, илерсинде сейрегрәк отуран жайларың пенжиресинден гөрүнйән ягты ятар вагтың хениз ирдигини аңладярды.

Аксолтан аяк чекип, назарыны төверегине айлады.

Гөрәймәге бар зат өңки-өңкүлик. Шол чолажа станция, чолажа перрон. Йөне соңкы гүнлерде бу асуда перрон гайлы хованы ядыңа салярды. Онда бир гөрсең-ә, хованың йүзи гамашып, гырымсыжа агачлары буржы баглап дурандыр, бир гөрсеңем, гөкдәки булут сырылып, гүн өзүниң йити шөхлесини әчилип дурандыр. Хер задам болса, гар сепеләп дуран гыш билен ал-элван гүл хөдүрләп дуран бахарың гайталанып дурмагы говы зат. Онсузам гам-гуссадан долы йүреклер бир гезек тукатланса, бир гезек шатланяр. Йөне соңкы махаллар гышың совук хем мәхирсиз назары адамлардан шол шатлык гетирйән бахары барха дашлашдырярды. Шувлап дуран гыш шемалының арасы билен йүрек элендирижи зарын оваз эшидилйәрди.

Шувлаян шемал тапба ятды. Оваз кесилди. Перроның велин шол өңки чолалыгы. Бу чолалык Аксолтаның йүрегини гысдырдымы я-да гижәниң ичинде бейдип дурманы услып билмедими-нәмеми, гараз, әдимини чатландырып, демир ёлуң гайрасындакы жайларың бириниң гапысыны ачды.

— Гич ягшы, Аманмәммет ага!

Яссыгы тирсекләп гышарып ятан яшулы гобсунды.

— О-хов, гелен ягшы, гел, Аксолтан еген! — дийип, чокгажа сакгаллы яшулы өңүндәки бошан табагыны сүйшүрди-де:

— Аксолтан еген, гайын энеңем-ә сөймән экен. Нахарың-а соңуна галдың — дийип, гысгажа муртуны сыпалады.

— Вах, гайын энемиз сөййән болса, ир өлермиди, Аманмәммет ага?—диенде, яшулының аялы:

—Гойсана, гыз, о гүррүңлери, ёкарык гечсене, мен хәзир чай гояйын — дийди.

—Ёк, азара галма, гыз. Мен кән отуржак дәл. Мен шол иши бир белли-башлы биләейин дийип гелдим.

— Муңңам шәхерден гелип отурышы, яңыжа-да шоны гүррүң эдип отырдык.

— Онуң ялы ишлиже гелен болсаң, Аксолтан еген, ховлукма. Бар, кемпир, чай отурт — дийип, яшулы шәхерде начальниги билен эден гүррүңлерини хакыдасына гетирди. Харман совурян ялы саманыны бир яна, дәнесини бир яна сайлады. Бир машгаланың ыкбалы, гелжекки яшайыш хакда эдилен чынлакай гүррүңлере эйсем, яшулы йөнекей бир зат хөкмүнде гарап билжекми? Яшулыны бу гүн шәхере гитмәге межбур эденем шол затды.

— Хава, Аксолтан еген, ишлер-ә оңуна чөзүлди. Шәхердәки нечеллик билен геплешдим. Нәме, хемме киши ягдая дүшүнйә. Гаршы болжак болубам дурмады, гай-

там бегенди. Шунуң ялы агыр гүнлерде адамсының ерини тутян аяла берекелла диймели дийди.

— Таңры ялкасын, Аманмәммет ага. Бизи сыланы худай сыласын.

IV

Аксолтан отуз бәш яшың ичинде биринҗи гезек ише гитҗек дийип еринден турупды. Ол өзүни гиң тутмага чалышса-да, йүрек гүрсүлдиси артярды. «Ах, бары өзүмден болды. Әлленәме доганҗыгымың диенини эден болсам, бейле азара галмаздым. Энеш җан билен докма докардык, бир мыдар боларды. Инди нәтҗек, өкүнениң хайры ёк. Маңлая языланыны гөрүберерис-дә» дийип ичини геплетди-де, обаның гүндогар четинде демир ёлуң гырасындакы гызыл керпичден салнан җая тарап уграды.

Бу бирмахаллар бина эдилен, өзем көне бичимде салнан җайды. Өңлер бу җай демир ёлы гораянларың я-да оба адамларының айтмагына гөрә, ёл сырянларың җайы болупды. Инди ол бирнәче йыл бәри станцияның начальнигиниң җайы. Оба адамлары оңа кәте «Аманмәммет аганың җайҗагазам» диердилер. Себәби яшулыны өйүнде тапмадыклар хемише шу җайдан тапардылар. Хатда кәте онуң хәснетине белет адамлар яшулы герек болса, өйүне барман, гөни яңкы җая гайдыберердилер. Ол хениз сакгал-мурты сырылмадык йигдекчелигинден башлап, гаррылыга етйәнчә, шол җайың гапысындан гүнде телим гезек гирип чыкды. Ол хәзирем Далабай газак билен шол җайың гапысында гүрлешип дуршуна, Аксолтаның гелерине гарашярды.

Яшулының аягында гара әдик, эгнинде хем ялдырап дуран мис иликли гара пенҗеги барды. Ол җокрама ыссы болсун, аязлы гыш болсун, шол ики задыны асыл чыкармазды. Онсоңам, гара пенҗек яшулыны бирнеме салдамлы хем-де мердемси гөркезерди. Ол Далабая гарап:

— Хава, Далабай, адама хоссар агыр гүнде герек. Сениң шат гүнүң, җүбиң пуллы гүни достуң-да көп, доганың-да. Башыңа бир иш дүшдүми, доганам шонда герек, гарындашам. Түвелеме, Аксолтан егениң доганыны мерт гөрдүм. Бир эли ёк, өзлерем чүл-чага. Шонда-да доганыны янына гөчүрип экитҗек болды. Ёгсам бу махаллар хер кимиң өз машгаласы өзүне йүк — дийди.

— Айданларың раст, Аманмәммет ага. Хачан-да адам бир дашҗагаз ялы ташланып гойберилсе, шонда яман— дийип, Далабай чокгаҗа сакгалыны сыпалады.

Аксолтан гелип салам берди.

— Гургунчылыкмы, Аксолтан еген? — дийип, Аманмәммет ага көне эндигине гөрә эсли вагтдан соң җогап берди. — Аксолтан еген, дүйнки айдышым ялы, шу гүн ише башлаяң, үч-дөрт гүн Далабайың янында ишлемели боларсың. Өзем, ынха, станция голайҗак стрелкада. Хәли-шинди өзүмем гелип дурарын.

Олар тиркешип, стрелканың голайындакы кичиҗик җая гелешлеринде, телефон җыңңырдады. Далабай телефон трубкасыны гулагына тутанда, Аманмәммет аганың гырылҗык сеси эшидилди. Далабай кичиҗик гөзлерини гырпылдадып:

— Йе... йе... Җахсы, җахсы... Бекавой путгамы? Җахсы, җахсы — дийип, трубканы еринде гойды-да, дашарык чыкды. Аксолтан хем онуң ызы билен чыкды. Аксолтан үмсүм дуршуна «Бу затлары дәдеси барка, дүнйәң гиңлигинде өвренип гойсам болмаярмы?» дийип ичини геплетди.

Дашындан гөрәймәге, бу ерде өвренер ялы уллакан бир зат ёк ялыды. Хемме зат йөнекейди. Эмма стрелканы ачанында, бир кичиҗик ялңышлык гойбердигиң, яшайыш билен өлүм гарпышҗакды.

Аксолтан ишсиз отурмагы өзүне услып билмәнсоң, элине көне эсги алып, стрелканың араларыны сүпүришдирип башлады. Йылманак саплы кепже билен мазут

ёкундыларыны газашдыран болуп, ише гүймеңди. Гам--гуссасы аз-кем ядындан чыкышды.

Стрелканың голайында ишчилер полат ёлуң ашагындакы агыр шалманлары чалышярдылар. Дашы ялдырап дуран гара шалманлар хер ерде, хер ерде чашышып ятырды. Ишчилериң кәси элиндәки пили билен рельсиң ашагындакы чаглы айырса, кәси уллакан ломуң йити ужуны ере дирәп, шалманы рельсиң ашагына итерйәрди. Кәси болса узын саплы екедабаны башындан айлап, ашак индерйәрди. Хер ким өз иши билен гүмрады. Ол ишләп дуранларың арасында хениз били бекешмедик кәбир етгинжеклер бар дийәймесең, көпүси аял машгалады.

Аксолтан гарадер болуп ишлейән адамлара середип дуршуна, стрелканың арасыны арассаламагыны унудыпды. Онуң бар ой-пикири шол ишчилериң арасындакы бир огланда сакланды. Орта бойлы, эти-ганы өзүне етик яш оглан пил билен рельсиң ашагындакы тәзе шалманың ики тарапына ёлуң гырасында үйшүп ятан чагылдан гуйярды. Онуң гапдалында дуран аял болса дөкүлен чагыллары текизлейәрди.

Оглан шалманың арасына чалт-чалтдан бәш-он пил чагыл дөкди-де, чүри келлесиндәки реңки солгун тахясыны дүзетди. Эгниндәки көйнегиниң еңи билен маңлайындакы чылгым-чылгым дер дамҗаларыны сүпүришдирип, гезекме-гезегине эллериниң гошарыны овкалашдырды, ене-де пилине япышды.

Аксолтан җонтук сүбсе билен стрелканың даш-төверегини сүпүрип йөршүне «Хей, шейле чаганы ишлетмәге дөзер ялымы? Ах, өзем болубилсе, Энешиң яшытдашыдыр» дийип, башыны яйкады-да, гыңаҗының човы билен маңлайыны сүпүрди. Ол ене-де көп затлары хакыдасына гетирсе гетирерди, йөне етип гелйән отлының зогы онуң пикирини бозды. Ол элиндәки сүбсе билен небитли эсгини җайҗагазың ичинде гоюп, даш чыкды.

Отлы ери сарсдырып, етип гелйәрди. Далабай дуйрүлги сарыҗа яглыгы элинде тутуп, стрелканың голайҗагына барды. Яглыклы элини өңе узатды. Эңегини зордан япып дуран чогдамҗа сейрек сакгалыны сыпалашдырды. Аксолтан җайҗагазың агзында дим-дик дуршуна, гөк вагонларың ичиндәки бирмеңзеш эшик гейнен солдатлара, узын платформаларың үстүндәки улы-улы автомашынлара, яраглара бакярды. Үсти галың мата билен мәкәм басырылан ярагларың янында эгни бәшатарлы солдатлар дурдулар. Оларың йүзи дуры, рухы белентди. Аксолтан деңинден ызлы-ызына гечип барян солдатлара гарап дуршуна «Ким билйәр, какасы бир ерлерде шейдип баряндыр. Юрт улы, мәреке көп» дийип, ичини гепледип дурка, «Дайза, гайрат эт! Биз еңерис, хөкман еңерис» диен сесе тисгинип гитди. «Хей, тоба, буларың ичинде түркменем бар экен-ов» дийип, гөзүни гиңден ачып, деңинден гечип гиден вагонлара гарады. Ол нәмәң-нәмедигини сайгармаса-да, өңки вагонларың бириниң агзындан бойнуны узадып дуран солдаты гөрүп галды.

Отлы береййәм гечсе-де, «Дайза, гайрат эт! Биз еңерис, хөкман еңерис» диен шол солдатың сеси Аксолтаның гулагындан гитмеди.

Эҗеси өйүне геленде, Энеш китапларыны голтуклап, гапыда дурды. Җигиси болса бейле янында ойнап отырды.

— Эҗе, гелдиңми? Мен окувымдан гиҗә галдым — дийип, китапларыны йыгнашдырмак билен болды.

— Билйән, гызым, билйән. Шонуң үчин Далабайдан сорап, азраҗык өңем гайтдым. Бар, гызым, окувыңа гидибер, окувыңдан галма — дийип, көрпесини гуҗагына алды.

V

Мекдебиң даш-төвереги гум-гуклукды. Энеш бәрден ылгап диен ялы гитсе-де, мекдебе голайлашдыгыча, әдимини говшатды. Йүрегиниң гүрсүлдиси артды. «Гөни

класа барсаммыкам я-да аракесме болянча гарашайсаммыкам? Мугаллыма нәме диеркә?» диен пикирлер гызы ховсала салярды. Ол бирбада класа гирмәге-де, аракесме болянча гарашмага-да батырлык эдип билмән, ики арада яйданжырап дурды. Болуп дуршундан өзи утанды. Ол элиндәки китапдыр депдерлерини голтугына мәкәм гысып, окаян класының гапысына барып диңширгенди. Кәярым бир мугаллыманың «Яздыңызмы?» диен сеси гелӛимесе, класда о..увчы ёк ялыды.

Энеш аңырдан батырлык эдип гелсе-де, бирбада гапыны ачаймага йүрек эдип билмеди. Сакланды. Бири чыкаймазмыка дийип умыт этди. Эмма класың ичи үмсүмликди .Ол ахырын йүрегине даш баглап, гапыны усуллык билен ачды-да:

— Гирмек болярмы, ёлдаш мугаллым? — дийип, йүзүни саллап ишикде дурды. Хеммәниң назары гапа дикилди.

— Гирибер. Йөне нәме бейле гиҗә галдың?

— Багышлаң, ёлдаш мугаллым, эҗем ише гитди. Җигиме середер ялы адам ёк.

— Боляр, бар, ериңде отур. Йөне индикиде галмажак бол.

— Боляр, ёлдаш мугаллым.

Энеш ерине гечип отурса-да, бу тукатлык оны улы иңкисе гойды. Хатда янында отурян келлеси сүйрүҗе гарагол огланам партаны дырмап үмсүм отырды. «Нәме, булар мениң айданыма ынанмадылармыка? Ёгсам нәме, хут диллешен ялы, барысы геплемән отыр. Мен хич хачан ялан сөзләмок ахырын». Догры, мугаллыма-да онуң ялан сөзлемейәндигини билйәрди. Ол акыллы хем-де дүшби гыз. Сапакларындан говы етишйәр. Класың иң тертипли окувчыларының бири. Үстесине-де мугаллыманың хениз бир окувча-да кәййән ери ёк. Онуң өзем хениз яш. Балкылдап дуран овадан гөзлерине үнс билен середенинде, хениз чагалык хөвесҗеңлигиниң-де гитмәндигини дуймак болярды. Ол окувча гахарланмагы, гашларыны чытмагы билмейәрди. Йөне нәмедир бир аңырсына етип болмажак задың аладасыны эдйән ялы, мыдама пикирли гөрүнйәрди.

Бикәниң шәхердәки онйыллык мекдеби гутарып, бу чолаҗа станция геленине хениз көп вагт гечмәнди.

Онсоңам ол гелмән, нирә гитсин дийсене, чагалыгы шу ерде гечди ахырын. Сәхраның хоштап ховасы, мылайым шемалы чага вагтында онуң гулпагыны көп ойнапды. Йөне Бике эдил шу махал бу тая гелмесе-де гелмезди. Оны бир улы гүйч башга ерлере итерйәрди. Шол махаллар башга ере итерйән гүйч билен чакнышып билҗәйжек зат ёк ялыды. Асыл ол гүйҗүң өңүне башга бир гүйч бөвет болар дийип, ятса-турса хакыдасына-да гелемокды. Эмма... ол сүйҗи арзувлар гызы ылмың чаркандаклы, эмма мукаддес белентликлерине тарап алып гитмәге вепадар хемра болҗакды. Эртирки догҗак гүнүң ал-элван шапагына чалымдаш бу арзувлар гызы Ашгабада—Лукманың агтыкларының беземен көшгүне алып гайдыпдыр. Ол хыялында мыдама шол ерде боларды. Эгни ак халатлы, голтугы китаплыды. Бир гөрсеңем, ол өзүни кеселханада дуярды...

Ынха, бу яш мугаллыманың арзувы шейледи. Ол арзувлар өзүниң выжданы ялы пәкди. Калбы ялы арассады, җошгунлыды. Гөзяшы ялы дуп-дуруды. Ынсан мертебеси ялы белентди.

Хава, уруш, дуйдансыз туран уруш мүңләп йүреклери паралайщы ялы, Бикәниң калбындакы хош арзувлары хем сүйр гүнортаның гачып барян салгымына дөндерди.

...Мугаллыма гөз астындан Энеше гаради. Ол хич киме назар салман, ашак середип отырды. Өңүнде не китап бар, не-де депдер. Хәзир ол өзүни мугаллыманың, деңдушларының өңүнде мүйнли хасап эдйәрди. Бу ягдайы мугаллыма-да аңды. Мугаллыма Энешиң гапдалына гелди-де:

— Ханы инди арасса язув депдериңи чыкар — дийип гүлүмсиреди.

Мугаллыма гахарлананок дийип, Энешиң йүзи ачылды. Ол хайдан-хай депдерини чыкарып, өңүнде гойды.

— Ашырова, сениң хабарың ёкдур. Ыпха, фронтдакы мугаллымыңыза иберен хатыңыза җогап гелди.

— Ханы? — дийип, Энеш гобсунды.

— Бу мугаллымыңызың ёлдашларының иберен хаты. Олар сизиң хатыңыза җогап языпдырлар — дийип, Бике окамага башлады. «Гадырлы окувчылар! Сизиң мугаллымыңыз—бизиң сөвешжең ёлдашымыз Аман Рахманов Москваның этегинде болан сөвешде улы гахрыманчылык гөркезди. Герчек түркмен йигиди душманың онларча солдатының җаныны җәхеннеме иберди. Хут шонуң үчин оңа Совет Союзының Гахрыманы диен белент ат дакылды.

Гадырлы окувчылар! Оңат окаң, ватаны сөйүң! Еңиш бизиң тарапымыздадыр. Аман Рахмановың сөвешжең ёлдашлары: Савченко, Алексеев, Кувандык ве башгалар».

Класың ховасы үйтгеди, оглан-гызларың йүзлеринден шатлыгың булагы акып дурды. Олар үчин хәзир дүнйәде гахрыман болан мугаллымларындан гүйчли адам ёк ялыды. Бике клас тагтасының өңүне барып, ири харплар билен «Мениң мугаллымым Совет Союзының Гахрыманы» дийип язды.

—Ханы, окувчылар, өй ишиңизи белләң! Шу темадан дүзме язың!

Бирден гелен бу хош хабар обада бегенч дуйгусыны дөретди. Өңлер эгни уллакан сумкалы йигдекче почтальоның өңүнден чыкмага йүрек эдип билмейән адамларың гөвнүне болмаса, шол сумкадакы үч бурчлы хатларың хеммесиниң ичинде хош хабар бар ялыды.

VI

Ай айланып, йыл гечди. Гүйз дүшүп, багларың япрагы саралды. Гумуң игли сазагы ялы йыгрылышып отуран даргтҗыклар гүйз шемалына гагшаярды. Даңданың чигрегинде үзүлен япраклар ере дүшек болуп ятырды.

Хованың йүзи бир ачылярды, бир гамашярды. Булутлар хүмер баглап, дагың белент гершини гыялап гелйәрди. Аксолтан иш билен өвренишипди. Бирмахалкы сырлы стрелкалар инди йөнекей зат ялы гөрүнйәрди. Онуң өңки долмач гөвреси аз-кем гысылып, херекетлери чалтланан ялыды. Иш эденде-де, йөрәнде-де, хемишекилери ялы оймулдаман, гамак ялы еңил гопярды. Йөне хова булашдыгы, җебегеси дарыгып, чыглы хованың бедениңде яшлыкда галан гурагырысыны ярамазлашдыряндыгыны дуйярды. Чыглы хова эндамыны сөкйәрди. Еке хова дәл, эйсем мейдан хем чыгды. Онуң аягындакы галошың бурны өл-мыжжыкды.

Аксолтан пикир эдип баршына, хованың гамашыклыгындан ховатырланып, ичини гепледйәрди. «Хованың бу ачылман дуршуна серетсене. Хей, гүйзүң ортасында-да шейле совук болармы? Хенизе ченли гөрүп-эшиден дәлдирис» дийип баршына иш ерине етенини дуйман галды.

Хова кем-кемден хас бетер совап, ондан гарың ысы гелйәрди. Отлының кәнлигинденми я-да гурагырының ызасынданмы, гараз, Аксолтан кирпикли гөзүни чалман, даңыны атырды. Гең галмалы: ол бир гиҗәниң ичинде хут таналмаз ялы өзгерди дуруберди. Эртеси оны өйүне голтуклап диен ялы гетирдилер.

Энеш хениз мекдебе гитмәнди. Ол әҗесини голтуклап гелйәнлерини гөренде, элиндәки китапдыр депдерлерини ере гачырды-да: — Әҗе җан, нәме болды, әҗе җан! — дийип, аяк алдыгына ылгады. Барып әҗесини гуҗакланды.

— Хич зат боланок, гызым! Горкма! — дийип, әҗеси гызының келлесини сыпалады.

Аксолтаны гапыдан соварак ерде, ашагына көне ёрганың бирини язып, пеҗиң голайында ятырдылар.

Үчүнҗи гүн дийленде, ягдайы агырлашды. Гызгыны артып башлады.

— Гызым, бир яглыҗа чорба ичәйсем — дийип, башуҗунда отуран Энеше найынҗар серетди.

— Хәзир, эҗе җан! Эне товугымызы өлдүрәерин. Хәзирҗек, ким өлдүрип береркә? — дийип, дашарык чыкды. Гапының таяк етим илерсинде дөкүлен күли дөрүп йөрен товугың хич затдан хабары ёкды. Энеш ювашлык билен товугың янына барып, өзүни онуң үстүне оклады. Абанып гелйән ховпы сызан товук ганатларыны язып пасырданда, элинден сыпды. Сачы, үсти-башы күле булашан гыз силкинҗирәп, үст-башларыны какышдырып, эп-эсли араны товугың ызындан ылгады. Эне товук болса лоңкулдап, обаның ортасындакы ачык мейдана, язкы отуң саралан галындыларыны чокҗалап йөрен товукларың арасына барып гошулып, узын чүңки билен ери дөрүп уграды. Инди товугы тутуп билмеҗегине гөзи етен Энеш бир зат ядына дүшен ялы төверегине ялтаклады. Эмма гөзүне хич зат илмеди. Дуруп ызына гаңрылды. Товуклар болса шол өңкүси ялы, ери дөрүшип йөрдүлер. Ол тахясыны элине алды-да, товуклара дәне сепҗек ялы:

—Түй-түй-түй—дийип, товуклары өз янына чагырды. Бу таныш сесе өвренишен товукларың бир топары ылгашып, онуң янына гелдилер. Эмма тахясы бошды. Хасанаклашып гелен товуклар үйтгешик зада гөзлери илмәнсоң, чар тарапа пытрашдылар. Бу ягдая Энешиң өзи бирхили болды. Ол товуклары алдандыгына өкүнди.

Энеш нәме этҗегини билмән, ызына гайтды. Йөне онуң багтына бәш яшлы жигиси габат геләйди. Җигисини гөренде, гызың йүзи ачылды. Ол эллерини галгадып:

— Баллы, Баллы җан, бәрик гел! — дийип гыгырды.

Торсук ялы огланҗык гыбырдыклап, уясының янына гелди.

— Баллы, бар баллыҗыгым! Пыкганы тутуп бер — дийип, товуклара тарап элини узатды. Огланҗык хич зат диймән, хер ерде, хер ерде дагашып йөрен товуклара тарап гитди. Гең галмалы: товуклар огланҗыкдан гачмадылар. Огланҗык болса ховлукман, эллерини булап, йыгыҗа эдип баршына, өз товугыны гөзлейәрди. Онуң улы ала товугы шол четде еке өзи чокҗалап йөрди. Бир-

ден огланҗыгың гөзи өз товугына дүшди. Ол әдимҗиклерини гиңелдип, голҗагазларыны булайлап, гөни шоңа гитди. Өзүне голайлашып гелйән аяк сесини эшиден товук ызына гараман гачмак билен болды, эмма:

— Пыкга-пыкга, пыкга — диен чага сесини эшиден бадына, күртдүрип дурды-да, өзүне етип гелйән огланҗыга тарап гайтды. Огланҗык товугыны голтугына алды. Гарры товук огланҗыгың гуҗагына зордан сыгярды.

— Энеш эҗеке, Энеш эҗеке, пыкга, пыкга? — дийип, Игдирҗик товугың бөврүне элини дегирди. Ол ене чага садалыгы билен:

— Пыкга кок — дийип, эгинҗиклерини йыгырды.

— Нәме, гызым, өлдүрҗек болуп дурмуң? Ханы, ал бәрик—дийип, Аманмәммет аганың ала товугы элинден

аланыны Энешиң өзем дуйман галды. Аманмәммет ага билиндәки узын ак саплы пычагыны гынындан чыкарып, кәсәң агзы ялы ери пычагың ужы билен дөрүшдирди. Пәки ялы кесгир пычагың деген еринден гызыл ган зогдурылды.

Энеш жигисиниң элинден тутуп өе гелди. Хут шол махал Аманмәммет аганың аялы эли агач окаралы гапыдан гирди. Ол бугарып дуран унашы хассаның өңүнде гоюп:

— Ал, гыз, унаш-да мүң дердиң дерманы болармышын. Белки, чыгжардар—дийип, хассаның аягужуны дүзетди.

Адама пейда этжек болса, хер зат себәп болар экен. Унашдыр товук чорбасыны ичենден соңра, Аксолтаның эндамы азрак чыгжарды. Даш ялы гатап дуран гөм-гөк дамарлары юмшады. Ол аягужунда дүйрленип ятан гоюн йүңи салнып тикилен ёрганы бойдан-башына бүренип, бирмейдан ятанда, эндам-жаны гарадер болды. Нәче гүнләп маңлайы чыгжармадык хасса сув болуп дерледи. Хассаның тенинде ловлап дуран гызгынлык хем шол шаглап инен ажы дер билен чыкан ялы болды. Жаны рахатлык тапан хасса азрак ымызганды. Нәче гүн бәри иркилмедик гөзлериң авусы гачды.

Аксолтан ёрганының бир четини сернип, гөзүни ачанда, башужунда йүзүни саллап үмсүп отуран Энеши гөрди. Ол гызына серетди. Энеш хорланыпдыр. Бирмахалкы хурма ялы яңаклары чекилишипдир. Аксолтан дилини ярмаса-да, ашакы додагыны дишләп, башыны яйкады.

Аксолтан бирнеме бәри бакан ялы болса-да, даяныл гидибермеди. Бир яны дүшекден галмады. Ол өз ерине Энеши ише салмаса, башга алач ёкды. Чагалары нәме билен эклежек? Хер ничикдир демир ёлда ишлейәнлериң чөрек пайы бейлекилериңкә гаранында көпрәк. Үстесине-де, гышына якар ялы одун берйәрлер. Бир өйде хөкман ишчи герекди. Ойланып отурмагың хажаты ёкды. Йөне эне бу барада гызы билен маслахатлашмагың асыл угруны тапанокды. Ол хер сапар айтжак-айтжак болан-

да, Энеш билен яшытдаш гызларың окаяндыгыны ядына салып, айтмакдан сакланярды. Эгер-де: «Гызым, инди мениң саглыгымыңам угры ёк. Сен окувыңы ташласаң ненеңси гөрйәң? Окувы дәдең геленден соңра окарсын» дийәйсе, Энешиң гүлер йүзи солар дийип гайгы эдйәрди. Йөне Аксолтан бу гүн болмаса, эртир, эртир болмаса, башга бир гүн, гараз, бу меселәни өңде гоймалыды. Башга чыкалга ёк.

Аксолтан келлесини чалажа галдырды-да, гапа тарап бойнуны узатды:

— Гызым, гөвнүме болмаса, хүмүрди бар ялы. Ханы, дашарык бир чыкып гөр, дайың дагы гелен дәлдир-ә?

Энешиң еңиллик билен еринден туруп, гапыны ачаныда шолды велиң, дайысы салам берип, гапыдан гирди. Ол тамың төрүнде дүшекли ятан доганыны гөренде бирхили болды. Еринден гобсунжак болан Аксолтаның эгнине элини етирди.

— Ятыбер, эжеке, ятыбер. Ериңден гозганма. Мен асыл, Аманмәммет ага айтса-да, бейле дүшекде ятансың өйтмейәрдим. Бирхили эсли вагт бәри хабар-хатыр болмансоң, эртирем дынч гүни, гел, бир гөрүп гайдыберейин дийдим.

— Берекелла, доган жан, говы эдипсиң. Менем инди бәш-алты гүн болды, шол ятышым. Айңалыбам гидибермок. Дүйн-өңңин бир ганыматлашдымам. Бу гүн ене-де песләп башладым.

Аксолтан хашлап демини зордан аланда, ики гердени галып-галып гидйәрди.

— Асыл, доган жан, шу гүн эртирден бәри чеп гөзүм чекип отырды. Бир зада бегенжекдим, чын болды.

Аксолтан сөзүне азрак дынгы берди-де, айбогдашыны гуруп, жайлы отуран доганының йүзүне чиңерилип серетди.

— Ханы ёгса-да, доган жан, хуш гурсун, хуш галмандыр. Шол эңек бермән отурышым. Ханы өй-ичерилер саглыкмыдыр?

— Гургунчылыкдыр, эжеке.

—Шейле болаверсин. Вий, ёгса-да, гыз, ханы дайың ядап гелендир. Чай гойсана — дийип, янларында үмсүм отуран Энеше гөзүниң гытагыны айлады. Энеш сесини чыкарман, еринден туруп, дашардакы шалманың овнугындан гужагыны долдурып гелди-де, гапыдан гирен еринде, тамың бурчунда турбасы дим-дик чыкян пежи отлады. Яг сиңен одун овнугы от дегдиги бес, хут кагыз ялы ловап башлады. Юка пежиң ики тарапы көз ялы гызарды. Озал пеже якын отуран йигит онуң ыссыеына чыдап билмән гайра-гайра сүйшүберди.

— Гызым, одуны азрак салавери — дийип, Аксолтан үстүндәки ёрганы аягужуна тарап серпип гойберди. Чаклаң жайың ичи хай диймән гызды. Ярысы пежиң ичине чүмүп дуран түңче болса гүлеген адам ялы лакыр-лакыр эдип, кичижик агзындан ири дамжалары пүркйәрди. Гызып дуран пежиң үстүне сечеленйән гызгын сув дамжалары гуршуның эргини ялы, тогаланып, титрәп, пежиң үстүнде тегмил галдырярды. Ол дамжаларың бөкүшип дурушларыны гөрениңде, яңы сувдан чыкарылып, шортаң кенара ташланан овунҗак балыклар ядыңа дүшйәрди.

Энеш улы, гүлли чәйнеге чай демләп, ики саны кәсе билен дайысының өңүне сүйшүрди. Диңе чайы гөренде ядына дүшен ялы, дайысы эгнинден чыкарып гапдалына оклан пальтосының жүбүсинден бир дүвүнчек алды.

— Ёгса-да, эжеке, ине өйдәки иберди. Чай билен ичер ялы шекеркөке — дийип, дүвүнчеги узатды. Аксолтан ол дүвүнчеги яссыгының ашагына салды-да, гызына гарап:

— Бар, гызым, житиңи тапып гел. Дайың шекеркөке гетирипдир дийсең, чага, бай, бегенер-ә. Мениң дайың билен бир гүррүңжигим бар — дийип, элиндәки чайлы кәсәни маңлайына етирди. Гызгын чайдан гөтерилйән еңилжек буг онуң маңлайыны, ики гашының арасыны чыгжартды. Аксолтан чайлы кәсәни маңлайына етер-етмез эдип бирмейдан саклaндан соң, бир дамжа-да овуртлаyан ерде гойды. «Эжекәм нәме диеркә?» дийип ичини хүмледип отуран Тәчгелди-де агзына етирен чайыны овуртламан сакланды. Онуң гөзи яссыгыны дикирәк гоюп, өзүне үмзүк атан гөвредеди.

Аксолтан доганының адыны көпленч «доган жан» дийип тутса-да, кәте бир зат геңешжек боланда, «Тәчгелди жан» диерди. Бу сапар хем шейле этди.

— Тәчгелди жан, мен-ә Энеши ише салайсам диййән. Сен ненеңси гөрйәң? Ёгсам, юмрук ялы гызы ишледип йөрмек маңа-да агыр дүшйәр. Шоңа менем разы дәл. Йөне нәтжек, башга алач ёк — дийип, харай ислейән ялы, доганының йүзүне серетди. Башга хер хили гүррүңе гарашса-да, Тәчгелди бейле зада гарашмаярды. Ол бирбада нәме дийжегини билмеди. Күти бармаклары билен чүри эңегини овкалады, дулугыны гашады. Бирден дилине гелен шол болдумы-нәмеми:

— Эжеке, Энеш еген нәче яшында? — дийди.

— Вах, хениз он алтысам доланок, чага-ла.

— Эжеке, разы болсаңыз-а, говусы, мен сизи әкидейин.

— Ёк, доган жан, әкитме гүррүңини гоялы. Йөне, вах, Энеш жан оглан болаян болса говы боларды. Хер ничикдир гыз машгала оглан ялы боланок. Оглан бир ере гитсе-де, гыз ялы алада эдилип дурланок. Өзүмиңем шу ятышым, хей, бир говы болуп гидиберемок. Оңшугам герек. Өйде бири ишлемесе, болар ялы дәл.

Эжесиниң соңкы сөзлерини эшиден Энеш бирбада өе гирмән, гапыда күртдүрип дурды. Эмма эжесиниң дүшекде ятандыгыны ятланында, өзүни аркайын алып бармага чалышды. Хич зат эшитмедик ялы өе гирип:

— Эже, жигим хәзир гелйәр. Инди окувыма гидиберейин? — дийип, тайынлап гоян китап-депдерлерини элине алды.

— Дур, гызым! Сенем эртирден бәри оңлы зат иен дәлсиң. Ал, дайың гетирипдир — дийип, көкеден Энеше узатды.

— Гызым, вагон ләпге гелсе гелевери. Шу гүн гелмели гүнүдир. Чөрек карточканы, хол, улы ёрганың арасында гояндырын — дийип, ишикде йүзүни саллап дуран гызына йүзленди.

Энеш окувына гитди. Җайың ичине дымышма аралашды. Аксолтан келлесини галдырып, гызының бир зат аңаныны дуян ялы, тукат назарыны гапа айлады. Диңе гапыдан геле-гелмәне:

— Эҗе, көке! Эҗе, көке! — дийип, соҗап гирен Игдирҗик онуң үнсүни бөлди.

Аксолтаның сүңңи говшады, доганына ягшыдан-ямандан хич зат диймән, хортаң бармагы билен гөзүниң ашагындакы чыгы сүпүрди. Агырлык билен улудан демини алды. Яссыгының ашагындакы дүвүнчеги чөзүп, хенизем ичини чекип дуран Игдирҗиге дашы кагызлы сүйҗүден берди. Огланҗык бегенҗинден ылгап дашарык гитди.

Аксолтаның доганындан гөвни хош болды.

VII

Орта бойлы, ак йүзли, инчемик гыз класа гиренде, окувчылар ерли-еринде отырдылар. Класың ичи үмсүмликди. Бике габакларыны галдырман, өңки хатарда отуран Энеше:

— Ашырова, галан бармы? — дийип, өңүндәки клас журналына назарыны айлады.

Ериндеи галан гыз төверегине гаранҗаклап:

— Ёк, мугаллым — дийди.

— Онда клас депдерлериңизи алың! — дийип, мугаллыма журнала бир затлар язышдырды. — Языың! — дийип, мугаллыма сөзүне азрак дыңгы берип, окувчылара серетди. Онуң гарайшы пикирлиди, гөреҗи тукатды.

Эдил шол вагт таяк атыны чапып барян огланҗыгың:

— Җан, ләпге гелйә, җан, ләпге гелйә! — диен сеси отуранларың үнсүни бөлди.

Станциядакы ишгәрлере чөрек, сүйҗи хем-де бейлеки иймитлери пайлаян вагон-дүкан бу ере хепдеде бир гезек гелерди. Алты гүн гечип, едиленҗи гүн гелдиги бесдир, бар кишиниң гөзи онуң гелйән тарапындадыр. Адамлар станцияның төверегинден айрылмаз. Хер ким вагон «ләпге» тизрәк гелсин диен арзувдадыр. Хер ким шоңа гарашарды.

Бике мугаллыма окувчылара өй ишлерини табшырып болансоң, җаң урулды.

Бике окувчыларың бары гидендир дийип, гапа йүзлененде, тукат халда пикире батып, ере середип дуран Энеши гөрди. Гызың гарайшындан үйтгешик бир задың аңан мугаллыма элиндәки китабыны голтугына гысып:

—Нәме, Энеш, гүррүңиң бармы?—дийип, тиркешип йөрен җорасы ялы гүрлешди. Энеш эҗесиниң максадыны гүррүң беренде, мугаллыма тукатланды.

— Нәтҗек, Энеш, менем ёкары окув җайында окамагы, врач болмагы арзув эдйәрдим. Эмма болмады. Уруш барыны пуҗа чыкарды. Догры, илки-илкилер аз гынанмадым. Инди дүшүндим, хәзир мениң ерим окув дәл-де зәхмет. Мен сениң окувыны ташламагыңа йүрекден гынанярын. Йөне башга ягдай ёк. Нәхош энәни ишледип болмаз, сен ол москвалы комсомолың «Эгер бизиң энелеримиз-де фронта герек болса, биз станокларың башында оларың дерегини тутарыс» диен сөзлерини эшитдиң-ә. Уруш басым гутарар.

— Басым гутарармыка? — дийип, Энеш сораглы назарыны мугаллыма дикди.

— Хава, басым гутарар — дийип, Бике улудан демини алды. Бикәниң балкылдаян гөзлеринде умыт учгуны йылпылдаярды.

Онуң хениз чага хөвесҗеңлиги гитмедик кешбинде садалыгың аламаты билдирип дурды. Онуң еңше болан умыды Энеше голтгы берен ялы болды. Ол додакларыны чалаҗа гүлдүрип, ере серетди. Онуң утаняндыгыны аңан мугаллыма:

— Уруш гутарансоң, билеже окаярыс. Ишлесең, оңат эдйәң — дийди.

Бошлаң класың ичинде еке өзи галан Бикәни дүрли пикирлер гаплады. Ол ики яна гезмеләп йөршүне ойланярды. Азрак гезим эденден соң, өңдәки парталарың бирине барып отурды. Партаның гапагыны бир гезек ачып, бир гезек япып гөрди. Нәмедендир хәзир бу таныш парталар онуң гөзүне хас ыссы, хас мәхирли гөрүнйәрди. Ёгсам, Бике булары биринжи сапар гөренок ахырын. Ол чеп элини эңегине дирәп отурышына саг эли билен партаның йүзүни сыпалаярды, ичини гепледийәрди. «Бу хем бир хили дөвүр. Ашырова стрелкачы болуп ишлежек диййәр. Айдың эййәм ишләп йөр. Гүнүң ярымыны ишләп, ярымыны окамак киме еңил? Ах, мен бу гүнем өе юмшы көп берәйдим-ов. Ненең етишерлер? Мен булардан нәме көп талап эдйән? Хай, соңкы меселәни бермели дәлдим. Йөне нәтжек? Программадан галып барян.

Бике мугаллыма шейле пикирлер билен дашарык чыканда, гараңкы гатлышып барярды.

Эртирки болан гүррүңлери гызының эшидендигини аңан эне улы дерде галыпды. Ол Энешиң окувдан гелмегине ховлугярды. Йөне бар зат хут терсине болды дуруберди.

Энеш геленде, эжесиниң йүки еңледи.

— Эже, мен эртирден башлап, сениң ериңе ише гидйән. Мугаллым билен геплешдим. Разы болды. Мен огулдан кем ишлемен. Огул ерини тутарын, эже!

Аксолтан диңе шундан соң нәче гүн бәри гызына айдып билмән бидерек хорланып йөрендигине өкүнди.

Ол эжизликденми я-да агыр гүнде хоссар чыканлыгынданмы, хамсыгып, гызыны багрына басды. Энели-гыз мисли узак йылларың айрачылыгындан соң тәзеден душушан ялы, бири-бирине мәкәм гыслышып эсли салым дурдулар. Гызының келлесини сыпалап дуран энеси:

— Мениң гүнәми өт, Энеш жан! Мен «огул болса, келләң яссыга етен вагты дердиңе ярарды» дийип, йөне айдайдым. Сени, асыл, огулдан кем гөрйән дәлдирин — дийип, өңки айданларына өкүнйән ялы ювашжадан башыны яйкады.

Энеш эртесем, биригүнем ише гидип билмеди. Станцияның начальниги Аманмәммет ага юка йүрекли, мылайым адам болса-да, хениз паспорт яшына етмедик гызы ёлбашчыларындан ругсатсыз ише алаймага йүрек этмеди. Ол Энешлериң дурмуш-ягдайыны билсе-де, ругсат берйәнчәлер гарашмалы болды. Йөне ёлбашчыларам даш йүреклилик этмедилер. Гайтам, олар уршуң газаплы вагтында оглуң атасының ерине, гызың энесиниң ерине ишлемегини гутладылар.

Энешиң ише башланына бир хепде болупды. Гызың аялары гатады, йүзи гаралды. Ол инди аз гепләп, көп пикир эдйәрди. Йөне Энеше бу иш, бу стрелкалар көне таныш ялыды. Хава, ол шейледи. Стрелкалар Энеше өңден таныш.

Онуң хыялындан көп затлар гечйәрди. Чага яткешлиги алыслара алып гидйәрди.

Ине, онуң атасы сүңклек Ашыр стрелканың араларыны арассалап йөр. Онуң бир элинде эсги, бир элинде жонтук сүбсе, өз иши билен гүмра. Ол өзүне тарап гелйән гызыны депесине гөтерип, эсли саклаяр. Соңра янагындан огшап, ере дүшүрйәр. Ашыр тә нахарыны ийип, чайыны ичип болянча, Энеш сүбсе билен стрелканың араларыны сүпүрен боляр. Шейле ягдай бир гүн дәл, ики гүн дәл, айлар, энче йыллар гайталаныпды. Хатда кәте-кәте атасы она овнук-ушак ишлери хем ынанярды. Шу затларың хеммеси хакда Энеш инди ойланярды.

Ол телефон жыңңырдысыны эшиденде, эдйән ишини ташлап, демир ёлуң бәш-алты әдим голайында агарып отуран кичижик жая ылгады. Телефон трубкасыны гулагына етиренде, аңырдан:

—Энеш жан, сенми, дөнейин? Түвелеме, гайрат эт, гызым. Дайзам оңат болуп гидйәми, дөнейин! — диен аял сесини эшитди.

— Хава, Халтәч дайза — дийип, Энеш утанян ялы, юваш айтды.

Ене-де аңырдан:

— Энеш җан, эшидйәңми, Энеш җан! Номери 2412 отлы 11—10-да гелип, 11—12-де гечип гитди.

— Эшидйән, дайза, номери 2412 отлыны кабул этмәге тайын.

—Боля онда, Энеш җан, гайрат эт, ишле, дөнейин!

Энеш телефон трубкасыны гоюп, дашарык чыканда, өзүне голайлап гелйән Айдыңы гөрди. Ол сары сачлы, гөк гөзли, бурны җайтарып дуран оглан стрелканың голайында рельсиң ашагындакы чүйрәп гиден шалманлары чалшырып йөрен ишчилериң бириди. Олар яңы аракесмә чыкыпдылар. Ёлуң гайрасындакы шыр такырлыкда от якып, чай гайнадярдылар.

Оларың арасында ики саны гарташан эркек адам билен Айдың бар дийәймесең, галанларының бары аял-гызларды. Олар топар-топар болшуп отырдылар. Гүлүшйәрдилер, бири-бирине дегишйәрдилер. Анха, ики саны бердашлы яш гелин чете чыкды. Оларың хич хайсы гепләнокды. Хер ким өз пикири билен гүмрады. Хер гелин солдат ярыны ятлаярды. Хер йүрекде сүйҗи арзув оянярды.

Аягы гара җалбарлы, эгни-де тирсеги сүзүлен гара җилтгели Айдың элиндәки габыны узадып:

— Энеш, чай гайнадар ялы сувумыз гутарды. Бир китир сув берсене — дийип, дашы гарагәз болуп гиден габыны узатды. Класдашлар тиркешип җая гирдилер. Энеш челекдәки сувдан чәйнеги долдурып, Айдыңа берди. Ол чәйнеги ерде гоюп, гаршыдашына сораглы назарыны дикди.

— Энеш, хасабыңы ишледиңми?

— Ёк. Вах, өй ишлерими ишләр ялы вагт болмаса нәтҗек. Бай, отлуларам көп гатнаяр.

— Хер нәме-де болса, сениң ишиң еңил-ле, Энеш. Ине, бизиңки агыр. Бәш болуп, бир вагонетка зордан гүйҗүмиз етйәр. Нәтҗек, ишлемели боляр. Белки, дөвүр шейледир.

— Вах, өңки ялы вагт болсады, өй ишлерини дагы йүзүмиң угруна ишләрдим. Яны бир окаҗак болян вели, я телефон җыңңырдаяр, я оглы гелйәр. Гараз, бош вагтың ёк-да.

— Энеш, мекдеби гутараныңда, сен ким болҗак?

— Сен ким болҗак?

— Ёк, илки сен айт.

— Ёк, сен айт!

— Мен-ә мугаллым боларын.

— Мен-ә машинист болҗак. Отлы сүрҗек.

— Айдың, ай Айдың! Гелсене, баллы! — диен сес яшларың арзув-хыялларының арасыны бөлди.

Айдың сувлы чәйнеги ловлап янан одуң гырасында гоянда, Энеш гүндогардан шаглап гелйән отлыны гаршы алды.

VIII

Гышың илкинҗи гары ызгарсыз топрагы юмшатды. Агарып ятан еңилҗек гар өртүги юваш-ювашдан эрәп, ере сиңйәрди. Гүнүң ховры гачан шөхлесем кибирдәп дуран юкаҗык гарың ичинден кем-кемден гечйәрди. Гүйчли сыргын сырап, шатлама совук болмаса-да, мейданда говшаграк аяз барды.

Вагт өйледен агыпды. Агшам дүшдүгиче, ялазы мейданың шемалы гүйчленйәрди. Гарың хениз эремәге етишмедик галыңрак дүшен ерлери кыбладан өвүсйән шемала чалаҗа тозап гидйәрди. Обаның гайра тарапындакы такырлыкда сыргын чаларак сыраса-да, отлы ёлуның гырасы асудалыкды. Хәли-шинди дазлап гечип дуран отлуларың гызгын демине чыдам этмедик еңилҗек гар сув болуп, рельсиң ашагына дүшелен шалманлары өл-мыжжык эдипди.

Янбаш ёлдан гелен отлы өңүнден ёлагчы отлусы гелйәндиги себәпли, бу станцияда дурмалы болды. Узын от-

лы составының тутуш хеммеси диен ялы, үсти ачык вагонды. Оларың ичиндәки асмана атян топлар ниллерини гезешип дурдулар. Хер топуң янында эгни чалымтыл шинелли, келлеси металдан ясалан телпекли, эли яраглы солдат дурды. Отлының өңүндәки хем ызындакы үсти ачык ярым вагонлара әпет тигирли харбы машынлар йүкленгиди .

Энеш ёлагчы отлусыны гаршылап, станция тарап барярды. Онуң аягында ичи пагталы галың жалбар, эгнинде хем өзүне азрак узын болян гара гүпбүси барды. Ол йөрәп баршына, гөзлерини гырпман, өзүне нәтаныш адамлара, үйтгешик яраглара середйәрди. Шол яраглардан әтияч эдйән ялы үйшенйәрди. Үсти басырылгы яраглaрың янында аякларыны тырпылдадып, эгинлерини йыгрып дуран эсгерлери гөренде, гызың ядына какасы дүшди.

Ким билйәр, мениң дәдем жанымам бир ерлерде шейдип йөрендир. Уруш диенлери нәхили айылганч зат экен? Вах, дәдем жаны гөресим гелйәр. Ене бир гезек гөрсемдим. Шу адамларың ичинде болса, вах, нәхили говы боларды, деррев янына барардым. Бойнундан гужаклардым. Ызындан ылгап, эжеме, җигиме айдардым. «Адамлар, бушлук, бушлук! Дәдем гечип баряр» дийип, сесимиң етдигинден гыгырардым. Обаның әхли адамлары босуп гелерди. Дәдем билен гөршердилер. Вах, шонда отлыны ене-де саклардык. Ах, ненеңси хезиллик боларды.

— Яш йигит! Хей, яш йигит, ханы дур! Хей, яш йигит, ханы дурсана!

Энеш ызына гаради. Гыза гөзи дүшенде, солдат бирхили болды.

— Багышла, доганжыгым! Мен, асыл, йигдекчесиң дийдим. Танаманым үчин багышла!

— Сен түркменми?

— Хава, доганжыгым, түркмен. Мениңем хут сениң билен яшыт гыз доганым бар.

Отлы зогуны чалды .Гатап дуран полат тигирлер

юваш-ювашдан айланып башлады. Солдат ховлукмачлык билен Энешиң йүзүне гаради.

— Ай, гыз, сен Томмуклы обасыны билйәрмиң?

— Билйән.

— Агарың оглы дийсең танарлар. Шу хаты оба етирербери! — дийип, үч бурчлы кагызы Энеше узатды. Отлы болса бат алып башлапды. Солдат ылгап, үсти ачык ярым вагона мүнди. Ол аңкарып дуран Энеше тарап бойнуны узадып:

— Гайрат эт, доганжыгым! Гайрат эт! Биз еңерис. Сизиң ялы уяларымыз барка, бизи хич душман дыза чөкерип билмез. Биз хөкман еңерис — дийип, эллерини галдырып гыгырярды.

Отлының гарасы йитди. Энешиң болса шол дуршуды. Хачан-да өзүне геленде, солдатың берен хаты ядына дүшди.

Энеш станция барман, гоша рельсиң арасы билен йүзүни саллап ызына гайтды. Хемише гиң гөрүнйән демир ёл бутгасы хәзир онуң гөвнүне дар ялыды. Ичи сомир ёл бутгасы хәзир онуң гөвнүне дар ялыды. Ичи совукды. Ол гүпбүсини чыкарып, отургыжың үстүне ташлады. Үшән эллерини агзына етирип, гызгын деми билен йылатды. Онуң совукдан яңа гөм-гөк болан бармаклары чалажа чыгжарды.

Телефон жыңңырданда, ол гүндогардан отлының гелжекдигини эшиденде, какасы базардан зат гетирен чага ялы бегенди. Ненең бегенмесин дийсене? Энешиң гөвнүне инди гечжек отлуларың әхлисиниң үсти солдатлы ялыды. Ёгсам, ол хайсы отлының нәхилидигини бәш бармагы ялы билйәр ахырын. Бар, эгер билмесе-де, станцияның начальнигинде отлуларың гатнавының белли вагты бар. Шондан сорашаймалы. Кын зады ёк. Йөне какасыны күйсәп дуран йүреги сениң кануныңа боюн эгенок. Ол йүрегиң хениз хич ерде язылмадык өз кануны бар. Нәче айлап какасының дидарыны гөрмек ислейән перзент ненең оны күйсемесин?!

Йүзи гара яг тегмилли, ичи небитден долы улы демир

челеклер бири-бириниң ызындан етәйҗек ялы, башлары-ны ырашып окдурылып барярдылар. Гарыш-сере йылман чак таяжыгың дашына дүйрүлги сары яглыгыны өңе уза-дып дуран Энеш инди демир челеклере гараман, оларың басымрак гутармагына гарашярды. Онуң дениңден ок ялы атылып барян челеклер гөзе каклышмаса-да, гөвнү-не бир ерден бутнамаян ялыдылар.

Ол ишден чыкып өйлерине гайданында, дашарда ма-залы гараңкы дүшүпди. Гамашык ховада кәерде бир йыл-дыз өчүгси йылпылдаймаса, дүңдерилен газан ялы асман гаранкыды. Ховаӊың бу чыгҗарып, бозулып дуршы «Аг-шам гүтләп гар дүшәймесе ягшы» дийдирйәрди. Эййәм ниредендир бир ерлерден гагылдашып гелен гаргалар станцияның алкымындакы гоша тудуң чүр депесинде хекгеришип отырдылар. Гаргаларың башга бир топары болса обаның илери четиндәки япгыт байырлыкда ыз-гарлы топрагы дөрүшдирйәрдилер.

Энеш гапыларыны ачан махалы, чай демләп отураны гөренде:

— Ёлдаш мугаллым, сизми? — дийип, хайран галды.

— Хава, мен, нәме? Гелмез дийдиңми?

— Ёк... йөне... — дийип йылгырды. Утанды. Гөз астын-дан өз үсти-башына серетди. Эркек кишиниң эгинбашы. Ол өзүниң шейле ягдайында бойдашларына, ылайта-да мугаллымасына гөрүнмесе говы гөрйәрди. Оны аңан му-галлыма:

— Гел, гөршели, утанма. Мен бирейййәм гелдим. Дай-зам билен гүмүр-ямыр эдишип отурышым — дийип элини узатды. Гыз йүзүни чаларак кесә совуп, йылгырып гөрүш-ди. Инди онуң эллеринде өңки нәзиклик ёкды. Кәерлери габарчак, аялары санач ялы гас-гатыды. Мугаллыманың гөвнүне болмаса, Энешиң бойы өсен ялыды. Онуң өңки йыгралыгы айрылып, дурмушда бекешене чалым эдйәр-ди. Гөрүң, дурмуш нәхили? Өзбашдак зәхмет чекмек адамлара көп затлары өвредер экен. Энеш окувчысы болса-да, мугаллыма инди онуң билен өңкүси ялы гепле-

шеси геленокды. Араларының 5—6 яш тапавудына гара-маздан, бу ики гыз көне бойдаш ялы ачык гүрлешйәрди.

Энеш солдатың хаты хакда гүррүң беренде, жайың ичине үмсүмлик аралашды. Хатда отуранлар деминем алмаян ялыдылар .Үч адам. Хер хайсының өз гайгысы бар. Хер йүрек өзүне мәхрибан адамыны ятлаяр. Аксол-тан билен Энешиң пикири болса бирди. Оларың икиси хем Ашырың бойлак сыратыны гөз өңүне гетирйәрдилер. Мугаллыма якында урша уградан екеже доганыны ятла-ярды. Пежиң башында келлесине галың ири сечекли на-рынч яглыгыны өртүнип, чай ичип отуран Аксолтан улу-дан демини алды:

— Адыны эшидйән, гызым, Томмуклыда Агар ага диен бир яшулы болмалы. Эртир гиден болар. Я-да Аман-мәммет ага элтсең, өзи элинже говшурар — дийип, гызы-ның берен хатыны яссыгының ашагында гойды. Ол ене-ле нәмедир бир затлар дийҗек боланда, мугаллыма ара дүшди:

— Ёгса-да, Энеш, мен сени бегендирмәге гелдим. Му-галлымлар болуп маслахатлашдык. Озал оңат окаянлы-гыңы назарда тутуп, сени, Айдыңы йыллык экзамене гой-бермеги макул билдик. Йөне бош вагтларың сыпдырман ока. Дүшүнмейән затларыңы гел, сораш. Утанма.

Бу сөзлер Энеше ганат бекледи. Ол бегенҗинден тас аглапды. Хут шол махал гапыдан салам берип гирен Гарабай ага йылгырышып отуранларың гүлкүсини тапба кесди. Узын сүңклек яшулы эгниндәки сумкасыны ерде гойды-да, эвмезлик билен:

— Аксолтан, гөзүң айдың, Ашырдан хат гелди — ди-йип, ерде ятан сумкасына япышды. Энеш бөкүп еринден турды.

— Таңры ялкасын, Гарабай! Дүйнден бәри саг гөзүм чекйәрди, бир зада бегенҗекдим. Шу болмага чемели.

Гарабай ага еринден турянча, Энеш эййәм какасын-дан гелен хаты ачыпды.

—Ханы ока, гызым! Какаң нәме языпдыр?

Энеш какасының хатыны эййәм бирлай окап чыкды. Демини еңиллик билен алды, додаклары чалаҗа чызылды. Гызың дашкы кешбинден хатың манысыны аңан эҗеси элиндәки игини батлы пырландырды.

— Ханы, гызым, ока! Дәдең нәме языпдыр!

— Эҗе, дәдем хатында ене-де шол сөзлери гайталапдыр.

— Хайсы сөзлери, гызым!

Энеш ховлукмач язылан хата ене-де бир гезек мәхрибанлык билен гарады. Энеш хатың ызындакы ири харплар билен язылан җүмләни сесли окады.

— Оглум, Аксолтан, гайрат эдиң! Мерт болуң!

Җайың ичине үмсүмлик аралашды. Аксолтан гападындакы пишгеден бирини алып, «Мерт болуң!» диен сөзи ичинден гайталап, гөзлерини сүзди.

— Дәдең раст айдяр, гызым! Мертлик бар ерде герекдир. Бар, онда, Энеш җан, дәдеңе җогап яз. Вагтам гич болуп баряр. Менем шуҗагаз пишгелери эгирсем ятарын. Агшамам гич ятып, укымы оңлы алып билмедим.

Энеш хич зат диймән, ички җая гирип, тәзеҗе депдериниң ичинден гоша кагызы йыртып, какасына хат язмага отурды. Эңәниң элиндәки ик болса барха батлы пырланярды, юмагы галңаярды.

IX

Ол кәте-кәте башыны галдырып, ачык гапыдан майдалап ягян ягша сын эдйәрди. Эртирден бәри сиңңин ягян ягыш ере сиңип дурды. Хованың гамашыклыгы, ягшың чисңәп дурмагы, үсти галың басырылмадык җайлар үчин ховатырлыды. Җайың үстүнден ягыш гечәймеги әхтималды. Хәзир Энеши шол галагоплы пикирлер өз эркине гоянокды. Эгер-де җайларындан дамҗа дамайса, өңем хованың чыглыгындан зейренип ятан эҗесиниң агырысы артмазмы? Онуң эндамының ызасы бетерлемезми?

Энеш асмана серетди. Хованың төври говы дәлди, гаралярды. Чыглы булутлар гат-гат кече ялы бири-бириниң үстүне мүндердилер. Хемишелер шол топбак булутлары ковалап, башга ерлере әкидйән чыглы шемал хәзир ол булутлары гайдырып барян ялыды. Эмма этҗек алаҗың ёкды. Тебигатың өз кануны бар. Ол ынсаның эркине баглы дәл. Хәзир Энешиң диени болян болса, илки билен, буҗагы чөзүлен булутлары коварды. Бейле зада баш гошмакдан ол хениз эҗиз. Онуң дүшүнҗеси ол затлара етенок. Тебигатың гизлин сырлары онуң үчин гизлинлигинде галяр. Хәзир онуң сада дүшүнҗесине гөрә, дүнйәде тебигатдан гүйчли зат ёк ялыды.

Ол окап отуран китабыны япды. Ериндев туруп, җайың ишигине барып сөенди. Кесерилип дуршуна, гөзлерини еңилҗек булудың ичинде ховалапып отуран даның чүр депесине дикди.

Дагың этегиндәки япгыт байырлык шу махал аҗайып сыпата гирипди. Энешиң гөвни галкынды. Хыялында шол ерлерде ат чапды. Ол хәзир дыкыз булутлара, майдалаян ягша гараман, үсти-башы тә өл-мыжжык болянча, байырлыкда гезмегиң арзувындады. Хөвесҗеңлиги онуң гөвнүни шол ерлерде товусдырярды.

Аз салымлыгам болса, Энешиң ядындан гайгы-гам чыкды. Шатлыгың толкунлары онуң бүтин беденини гуршап алды. Гызың сүңңи еңледи. Онуң гөвнүне ягыш диңип, булутлар гөчен ялы болды. Шол махал телефоның җыңңырдысы Энешиң сүйҗи хыялларыны гүйз серчесиниң топлумы ялы чар тарапа пытратды. Энеш укудан оянан ялы тисгинип гитди . Гөзлерини гырпылдадып, төверегине серетди. Хич кимиң ёклугына бегенип, ызына долананда, телефоның сесини эшитди. Аңырдан аял машгаланың сеси гелйәрди.

— Энеш җан, арма, гызым! Ишлер оңатмы? Гайрат эт, дөнейин! Отлы номери 2408, 13 сагат 10 минутда гелип, 13 сагат 12 минутда хем гечип гитди. Эшидйәңми, гызым, берекелла, гайрат эдевери, дөнейин!

Ол жайың дулунда «жык-жык» эдип дуран сагада серетди. Онуң зынжыр багы хас ашак салланыпдыр. Сагадың дилине аграм салып, оны херекете гетирйән дашы ере дегейин-дегейин диййәрди.

— Энеш жан, онда гайрат эт, дөнейин! Дайзама салам айдавери, гызым!

Аял машгала телефон трубкасыны гойды. Энеш сагадың сыцмага голайлан зынжырының ужундан ашак чекди. Зынжыра аграм салян даш ёкары галды. Сагадың болса дынувсыз шол оваз эдип дуршуды.

Илки-илкилер сагадың «жык-жыкы» онуң йүрегине дүшәйжек ялы хем болярды. Онун «Бу жайың ичинде ненең отурып боларка? Сагадың жыкгылдысыны ёк эдип болмазмыка?» дийип ичини гепледен сапарлары аз болманды. Эмма алач ёкды. Сагат билен өвренишмелиди. Инди онуң сеси эшидилмесе йүреги гысярды. Асыл, сагат оңа хөвүр болды.

Энеш ики өрүм сачының бир тайыны чөшләп, гайтадан өрүп отырка, гапыдан гелен Аманмәммет аганы дуймады.

— Арма, гызым, ишлер ненең? — дийип, яшулы говушгынсыз айтды.

— Саг бол, Аманмәммет ага.

Энеш утанжыпдан чым-гызыл болды. Чыкгынсыз ягдая дүшен ялы, додагыны дишләп, аңры өврүлди. Говшагам болса, сачыны тиз-тиз өрди. Аманмәммет ага гызы утандырмажак болуп, ишикде сакланды.

— Гызым, мен гидйән.

Энеш сачының ужуны даңмагы унутды. Онуң говушгынсыз өрүмлери пежжерип дурды.

— Нирә, Аманмәммет ага?

Гызың сеси сандырап гитди. Йүзи боз-яз болды. Аманмәммет ага өңки аграслыгы билен:

— Томмукла, гызым. Аракы хат гоюп гиден огланың какасындан бир хабар тутуп гайтжак. Бичәре монча болар.

— Аманмәммет ага, биз еңерисми? — дийип, Энеш бирден йүрежигиндәкини айдып гойберди.

Яшулы гоюн гөзлерини гырпылдадып:

— Русьет Гитлере башартмаз, гызым. Онуң дуйби беркдир. Еке Гитлер дәл, Русьете гөз гыздыранлар кәнди. Мен Русьетиң үстүне үч гезек чозуланыны дагы билйән. Понe хич кимиң диши өтен дәлдир. Индем өтмез, гызым. Аркайын бол, биз еңерис — дийди.

Ол яшулының агзындан чыкян сөзлери гөржек болян ялы, йүзүне дыкгат билен середйәрди.

Аманмәммет ага гиденде, Энеш бозулды. Хәзир оңа «Дүнйәде иң йигренйән задың нәме?» дийселер, сакынман, «Уруш билен Гитлер» диерди.

X

...Өйләнден бәри гопян харасат хениз-де көшешмәнди. Совук шемал гар сыргыныны ондан-оңа гөчүрйәрди. Бу харасадың ичинде аяк астыны-да сайгармак кынды. Бу махал думлы-душда җанлы херекет ёк ялыды. Мал-гара-лар-да йылы җайларында ятырдылар. Диңе обаның четиндәки кичеңрәк җайың гапысында эли сүбсели, йүзүни еле тутуп, гар басып гиден стрелканы арассалап йөрен Энеш гөрүнйәрди. Ол стрелканы арассалап етишсе, гүйчли гар сыргыны гөмүп етишйәрди.

Гич өйлән хова хас-да совап башлады .Ялазы мейданың үстүнден көвсарлап урян сыргын азрак көшешен ялы этсе-де, стрелканың гатларыны буз өртүги гаплар горкусы болды.

Энеш җайдакы гара небитли бедрәниң ичиндәки топбак эсгини алып, стрелканың арасына ташлады. Үстүнден ики аягы билен басгылап, отлучөпүни чакды. Небит сиңен эсги бирбада ловлабам янды. Демриң арасындакы буз бөлеклериниң йүзем чалаҗа чыгҗарды. Эмма бир гысым летдәниң гуры яндак ялы пызлап янаны гөрнүп галды. Энеш диңе үшән эллерини чоюнмага етишди.

Энеш стрелканы эйләк товлаҗак болды, бейләк товлаҗак болды, тей, гүйч бермеди. Асыл, гахардан яңа аяклары билен депип чыкды. Эгер Аманмәммет ага гелмедик болса, отурып агламага тайынды.

— Хә, гызым, йүзүң яман гамашыпдыр-ла, я эййәм ишден асгынлаҗак боляңмы?

Энеш агламҗырады.

— Нәме болды? Иш агырмы? Я-да гөвнүңе деген болдумы? Я үшедиңми, гызым? Бу гүн хова-да гаты совук болды.

— Ёк, ишем говы, гөвнүме дегенем ёк, Йөне, Аманмәммет ага, мени бу ишден бошадың.

— Бай, гызым, сен-ә «Яман ерде гай турар» диенлерини этдиң, асыл, саңа яңы дәлми «Берекелла, «Ата кесби гыза-да халал» дийипдирлер, говы эдипсиң» диенимиз?

— Мен ишден чыкҗак, башарамок. Стрелка агыр боляр, сүйшүрип билемок. Яңам тас отлы чакышыпды. Донупдыр.

— Хә, бары дүшнүкли. Боляр онда, бар, өйүңизе гайт. Эртире ченли пикир эт. Халамасаң, чыкараймалы бор-да. Ериңе нобатчы боларын — дийип, җая гирип гитди.

Энешиң тукат гелмеги энесини ынҗалыкдан гачырды.

— Энеш җан, саңа не җын урды бейле? Агладыңмы? Ким гөвнүңе дегди? Габакларың дагы чишип гидипдир — дийип, алланичигси болды.

— Ёк, агламок. Хич ким гөвнүме-де дегенок.

— Онда нәме йүзүң-гөзүң гөк далак? Я-да үшедиңми?

— Ёк, эҗе!

— Онуң ялы болса боля, гызым. Ховаң бу иргинсизлигине тутуп дуршы билен үшәймесин дийип, гараҗаным галмады. Онда бар, гызым, газанда нахарың бардыр. Өзүң йыладып ийәй.

Аксолтан сары агачдан ясалан дарагыны өңрәгине сүйшүрип, ики пенҗе йүңи дишлеринден гечирди. Йылманак ири дишлери ичинден парран гечен дыкыз йүңүң арасындан гатан кир дөкүлйәрди. Ол даракдан гечирип арассалан йүңүни йыгнашдырып дурка, Аманмәммедиң аялы:

— Гич ягшы, гыз, ятманмыдың? — дийип, гапыдан гирди.

— Гелен ягшы, гелевери, Сапаргүл.

Сапаргүл дайза мазалы җайлашандан соңра, төрде нахар ийип отуран гыза гөзи дүшди.

— Вий, Энеш җан, сенем бармыдың, дөнейин? Асыл, гөрмесем нәтҗек.

— Хава, яңы ишден гелип отурышым.

— Меңем, гыз, биразрак йүңүм бар, хей, эгрип зат өндүрип билемок. Җакасы пронта иберер ялы эллик, җорап өрүп берәйсең дийди. Ил угруна сенем тапаның-

дан бир зат берсең ягшы, гыз. Какасам айланып гелейин дийип, шол гидиши. Хей, ызына гара бермеди. Менем онсоң гүмүр-ямыр эдишейин дийип гайдыбердим.

Аманмәммет аганың ады тутуланда, Энеш элиндәки чемчәни ерде гойды. Утанжаңлык билен йүзүни ашак салып, Сапаргүл дайза тарап гулакларыны үшертди. Эжесиниң болса бу затлардан хабары ёкды.

Ол дарагыны бир тарапа сүйшүрип, еринден турды:

—Гелен болсаң, говы эдипсиң. Онсоңам нәме, Сапаргүл, адамың башыны алып дурҗак зат ёк. Ил угруна гымылданың говы.

Олар гиҗәниң бир вагтына ченли отурдылар. Энеш болса Аманмәммет ага диенлерине өкүнип, сүйҗи ука гитди.

XI

Дөрт бурчлы букҗа сыган хабар Гарабай аганың күкрегине сыгмады, ярып барярды. Оны йылдырым уран ялы болды. Дагың әпет бөлеги опурылып, үстүне гайдана дөнди. Ики гердениңден ашак басян агыр йүк барха үсти-үстүне мүндерленип, гоҗаны ере сокуп барярды.

Ол бир зады ядына салды. Бу өтен йыл болупды.

Гарабай аганың агтыгы гөзүниң яшыны саклап билмән, өйлерине гелди-де, ичи хатлы сумканы дула зыңып гойберди. Онуң ичиндәки хатларың хер хайсы бир яна дүшди. Чакланҗа җайың ичи йөне хат болуп ятырды. Агтыгы болса мөңңүрип аглаярды.

Агтыгының бу ишлерини даш ишикде сынлап дуран бабасы режәң гең дәлдигини аңып, шейле дийипди.

— Ханы тур еринден! Агламаңы бес эт! Гой сесиңи, ёгса-да бу хатлары гөтермек саңа башартмаз. Сен хениз яш. Хатлар агыр. Эдил гуршун ялы. Ене-де өлүмиң йүзүне мениң ялы көпи гечип, азы галан гарры гөни середер.

Шонда Гарабай ага хатлары екән-екән йыгнашдырып, өңки габына салыпды. Көнелишен чәкменини гейип, узын сүтүкли гушак билен билини мәкәм гушапды. Гара телпегини маңлайына басып, хатлы сумканы эгнинден асыпды. Шонда онуң әдимлери батлыды, өзем гылавлыды. Эмма хәзир...

Ол эгниндәки ичи хатлы сумканы гапдалына ташлап, топракдан гүйч алян ялы, ысгынсыз салланып дуран узын әллерини ере диреди. Йүз йыллар мундан өң чапдан чыкан китап ялы, көп затлардан хабарлы бу гоҗа хәзир нәме этҗегини биленокды.

— Ятан ериң ягты болсун, иним!

Гоҗа башга хич зат диймеди. Диңе галың додаклары гымылдаярды. Ол элиндәки хатын йүзүне ене-де бир гезек серетди. Эндамыңы титредип барян бар затдан агыр сөзлери гайталап окады. Чал башыны яйкап, Ашырын өйүне тарап үнҗүли назарыны айлады. Гапының агзында дүнйәден хабарсыз Энеш одун оврадын дурды. Яшулы гөзлерини сүпүрип, шол тарапа серетди. Сумканы салдамлап, ичиндәки хатлара найынҗар гарады. Дүнйәден өтмек, дүнйә инмек бу гоҗа үчин тәсин зат дәл болса-да, иң ягшы гөрйән адамсы хакдакы аҗы хабар рухуны песелтди.

Гарабай ага шунча мертлик этҗек болса-да, боланокды. Аяклары шол тарапа әдиленокды. Агыр пикире батып барян гоҗа олара голайланда, гыз элиндәки палтасыны ташлап, гоҗаның өңүнден чыкды. Бир затлар ядына дүшен гоҗаның янбашында салланып дуран хатлы сумка узан голы ятан йыланы гысымлаҗак болян ялы, титрәп гитди. Ол дессине голуны ызына чекди. Гыз йыгралык билен:

—Гарабай ага, дәдәмден хат ёкмы?—дийип, ере серетди. Огурлыгың үстүнде тутулан ялы, гоҗа бирбада нәме дийҗегини билмеди.

—Ёк, гызым! Болса, өзүм эгленмәнҗик гетирерин—дийип ювдунды.

Гоҗа бу гапыда көп сакланып билмән, өйүне гайтды.

Гожаның йүрегинде гопян апы-тупанлары дуймадык Энеш болса одуны гайтадан айырмага башлады.

Аманмәммет ага гелип салам беренде, гожа гайгылы башыны чалажа атды. Режәниң гең дәлдигини аңан Аманмәммет ага янында агзыны өвелдип дуран оглуна назарыны айлап:

— Бар, оглум, станса барыбер. Менем ынхажыкган барарын — дийди. Гысга бойлы, гаражүржене оглан сесини чыкарман, өз угруна гитди.

Гүрзелек ак сакгалыны саллап отуран гожа аграс йүзүни галдырып, чат маңлайында айбогдашына чөкен Аманмәммет ага серетди. Гожаның назары гаршысындакыны эймендирмән дурмады. Онуң сүңклек бармаклары титрейәрди. Гаты санач ялы гуры додаклары тамшанярды. Гожа улудан демини алды.

— Ашырың өлди хабары гелди.

Гожа ювдунды.

— Ай, гоя? — дийип, Аманмәммет ага гоюн гөзлерини тегеләп өңе омзады, башындакы телпеги ере гачды.

— Хава, иним! Бу уруш галаба адамдан жыда дүшүржек. Хей, Ашыр дагы өлүме дөзер ялы йигитмиди?

— Айтдыңмы? — дийип, Аманмәммет ага ерде ятан телпегини келлесине гейди.

— Ёк, богнум ысмады, иним! Гаррылык басыпдыр, эжизләпдирин. Йүрек эдип айдаймага гүйжүм етмеди. Чагаларына рехимим инди.

Йүреги ашак дүшүшен гожа бирнеме аркайын гүрлемәге чалышса-да, сандырап чыкян сеси толгунманың аламатыды .

— Хак эдипсиң.

— Хай, иним, нәбилейин-дә. Өлениң ирде-гичде ясыны тутмалы болар. Хей, бейле-де гутарныксыз уруш болармы? Гидйән бар-да, гелйән ёк.

— Хава, Гарабай ага, улы ил аяга галды. Бу урушда баш-баша, жан-жана. Дерексиз йитйәнлерем аз дәлдир. Йөне нәме, ажалы етмедиге себәп болар экен. Хол, сизем танаянсыңыз, ашакы газармада Гоюнлы Гулчының оглуның өлди хабары гелипди. Аятынам алыпдырлар. Ине, гыркы берлип дурка, өзи отлудан дүшди. Гөзүмиз билен гөрдүк.

— Ай, иним, нәбилейин-дә, ол бир чөреги битин бендедир. Ёгсам өлди хабарың гелдими, соң нәбилейин-дә дири болайсаң.

Гарабай ага сөзүни бөлди. Ёлдашындан харай ислейән ялы, онуң тукат йүзүне көп манылы серетди. Гожаның өсгүн гашы габагыны бүреди.

— Гарабай ага, менем гидйән — дийип, Аманмәммет ага улудан дем алды.

— Эшитдим, иним, хернә ишчи батальон болса ягшы-ла.

Гожа ене-де дымды. Элиндәки дөрт бармак кагыза серетди. Инди онуң йүзүнде сыя билен язылан хатың дерегине Ашыр пахырың сырдам гөвреси өр-боюна галып дурды. Ол йылгырярды. «Гарабай ага, мен дири. Мен дири. Ынанмаң, ынанмаң!» диййән ялыды. Гожа сесини чыкарман, хаты эпләп, голтук жүбүсине салды.

XII

Иңрик гаралыпды. Гиҗәниң ховасындан гарың ысы гелйәрди. Гарабай аганың илерки дагың чөкгүдрәк еринде орнашып отуран колхоздан гелип дуршуды. Гожа ядавды. Аяклары сызлаярды. Ол эгниндәки сумкасыны өйүң бөврүне ташлап, аягынам язман, Аксолтанлара гитмәге күйленди. Гожа гапыдан чыкып барярка, ызына өврүлип:

— Гызым, кейваны геләйсе, Аксолтанлара гитди диевери — дийип, төрде агзы яшмаклы тикин тикип отуран гелне йүзленди. Бу гелин гожаның урша гиден кичи оглуның машгаласыды. Гелин сесини чыкарман, башыны атды.

Аҗы хабар гелели бәри, бу гожа ишден сәхел сыпынса, Аксолтанлара барарды, гүррүңдеш боларды. Оңа гөвүнлик берерди. Дердини пайлашарды.

Гожа элини аркасына тутуп, азрак күйкерип бәршына ойланярды. Йүрегинде саклап йөрен дерди оңа асыл-асыл ынҗалык беренокды.

Хемишелер айда-йылда гара берйән гожаның соңкы вагтларда йыгы-йыгыдан гелмеги геңиргендирҗек ялы этсе-де, обаның ичинде эли яраг тутмага яран эркек гөбеклилериң урша гиденлигини ятланда: «Ах, дагы нәтсин, пахыр. Гөвүнлик берйәр. Шолам говы зат. Хемишелер нәме, Аманмәммет ага барды. Ол пахырыңам шол гидиши. Кын гүнлерде адама гөвүнлик берйәнем герек — дийип, гожаның көп гелйәндигиниң себәбини өзүче чөзерди.

Гожа геленде, Аксолтан чай ичип отырды. Ол инди бирнеме бәри бакыпды. Даянып гидибермесе-де, өйдәки овнук-ушак ишлере яраярды.

— Гургун отырмың, Аксолтан ежен! — дийип, гожа гапа голайрак отурды.

—Шүкүр худая, Гарабай ага. Ханы бәррәк сүйшсене. Нәме, гапа гаты якын отурыпсың?

— Ай, шу ер болар, Аксолтан еген.

Гожа азрак гобсунҗак ялы этди-де, җайлашды.

— Нәхили, Ашырдан хат гелйәнмидир, еген?

Аксолтан гожаның бу сорагына бирхили болды. Пикире батды. Ичини геплетди. «Хей, җанларым, хатың гелйәндигини, гелмейәндигини өзи билмейән ялы. Нәме менден соран болярка!»

— Үч ай даг-а гечендир, хениз-ә геленок — дийип, Аксолтан гапдалында уклап ятан огулҗыгының үстүне көне яглыгы өртди. Диңе шондан соң гожа ялңышаны билип галды. Ол гүрзелек сакгалыны сыпалап, улудан демини алды. Үнҗүли назарыны гапа айлады.

— Гайгы этме, Аксолтан еген. Адамының башында өмүрлик дурҗак зат ёкдур. Бу гүнлерем гечер.

Гожа турмак билен болды. Аксолтан шунча ялбарса-да этмеди. Ол шу өйден басымрак чыкапыны кем гөренокды.

* * *

«Язың ювундысы гыша гатык» диенлери, ызгары кемсиз етен меле топрак язың илкинҗи гүнлеринден бурк уруп башлады. Ёвшан гөк пүрчүгини ялпылдадып, отлар нәзик балдаҗыкларыны үлпүлдедип, лөлезар мейданы гызыл чог билен бәслешдирйәрди. Язың якымлы, мылайым шемалы үстүңе мүшк ысыны сачярды. Обаның голай-голтумындакы ёвшанлыкда овлак-гузулар бөкҗеклешип ойнаярдылар. Мейдандакы чигилдем гүллерем башындан хушуны гачырмага далаш эдйәрди.

Чигилдемиң ал-әлван гүллеринден басара ер ёкды. Мейдан дуршы билен ләлезарды. Айдың гүллериң говусындан говусыны йыгып, йылҗыраклап йөршүне узаклара гиденини соңра дуюп галды. Гуҗагы гүлли Айдың гаңрылып ызына серетди. Хол узакда, демир ёлуң гырасындакы акҗа җайың гапысында Энеш оңа гарашып дурды. Ол мугаллымасына бермек үчин гүл йыгмага гайдыпды.

Узак ерден учуп гелен гарлавач кичиҗик җайың ачык гапысындан күрсәп гирди. Ол җайың депесине деґер-дегмез эдип, бир зат гөзлейән ялы айланып башлады. Энеш келлесини ыралап, гөзлерини гырпман, гарлаваҗың чаласынлыгына гуванярды. Асыл ол дөши акҗа менекли гарлаваҗы эли билен тутмага-да хыял эдйәрди. Эмма бу оваданҗа, догумлыҗа гуш шейле бир чалт айланярды, асыл, гөзүң зордан каклышса нәтҗек. Бирден гарлавач бурча гонуп, энайыҗа келлесини өврүп ашак серетди-де, оне ал-асмана гайдырылды.

Айдың гуҗагы долы ал-әлван гүлли геленде, Энеш үчүп бармян гарлаваҗа мәхирли гарап дурды.

— Айдың, яңы гарлавач гелди — дийип, элини гөге узатды.

— Ким гарлавач?
— О нәхили ким? Гуш. Хол, оваданҗа гуш бар-а.
— Хай, сенем, Энеш, герегиң гарлавач болса, телеграф симиниң үстүнде нәче дийсең отурандыр.
— Ёк, Айдың. Гарлавач говы гуш. Адамының досты. Өзем ягшылыгың бушлукчысы. Биз хөкман дүзмеден бәшлик аларыс. Бу мәхирлиже гуш бушламага гелендир. Айдың, дүзмәмиз нәче болдука?
— Билмедим. Йөне сениңкә бәшлик болар.
— Болармы?
— Хава, хөкман бәшлик болар, гөрерсиң!
— Гойсана, оглан, нәбилйәң? — дийип, Энеш оңа тарап бойнуны узатды.
— Нәме билмән. Мугаллым сени говы гөрйәр-ә. Хемише-де бәшлик гойяды — дийип, Айдың элиндәки чөпи дөвүшдирип ташлап гойберди.
— Айдың, бар, сен мекдебе гидип, бахаларымызы билип гелсене!
— Ёк, горкян! — дийип, Айдың чүрт-кесик боюн товлады.
— Нәмеден горкяң? Мугаллымданмы?
— Ёк.
— Онда нәме?
— Икиликден горкян. Дүшүндиңми, икиликден — дийип, Айдың бармакларының икисини чоммалтды. Хенизем хич зада дүшүнмән, гөзлерини тегеләп отуран Энеш:
— Ёк, хайсы икилик? — дийди.
— Хайсы икилик, хайсы икилик диен болян. Бирден икилик гоян болсалар нәтҗек? — дийип, Айдың җаныгып айтды. — Хава, нәме икилик гоймазлармы? — дийип, Энеше гаранда, онуң габа гулаклары гымылдап гитди.
— Ёк, Айдың, ынанай, икилик болмаз. Гөрерсиң, дөртлүк я-да бәшлик болар.
— Ай, сениңки шейле болар — дийип, элини салгап гойберди.

Айдың түңңүже маңлайыны сыпалап еринден турды. Онуң хыялы мекдебе гидип, ягдайы билмекди. Йүрек «гит» дийип гүрсүлдәп дурса-да, бейни «саклан» дийип сесленйәрди. Ол хайсыны этҗегини билмән, аралыкда ыраң атып дурка, гөни өзлерине тарап гелйән мугаллыманы гөрди. Мугаллыманың йөрейши еңил, эллери чалт херекет эдйәрди. Онуң йылгырянлыгы узакданам билдирйәрди.
— Энеш, анха, мугаллымамыз гелйәр — дийип, Айдың бармагыны дишләп отуран гызың эгнине какды.
— Ханы? — дийип, ол төверегине гаранҗаклады.
— Анха.
Айдың янларына голайлап гелйән мугаллыма элини узатды. Мугаллыма йылгырярды. Ол гелип, Энешиң элини гысды.
— Бәшлик билен гутлаярын — дийип, йылҗыраклап дуран гызы багрына басды. Айдың нәдерини билмеди. Йүзүндәки шатлык аламаты йылдырым урана дөнди. «Ах, икиликдир дийдим ахырын. Догры болуп чыкды» дийип, ичини хүмледип, гахарлы ызына өврүлди. Диңе мугаллыманың:
— Айдың, нирә баряң? Ханы дур! — диен мылайым сеси йигдекчәниң аягына бадак салды. Ол йүзүни сортдурып ызына доланды.
— Ханы келләңи галдыр!
Айдың утанды, йылгырды.
— Берекелла, таманы өдедиң. Дөртлүк билен гутлаян. Инди аркайын агаңа хат язып билерсиң — дийип, гапыл дуран огланың яңагындан сыпады. Айдың утанды. Энеш болса оңа бакып, айратын бир мәхир билен йылгырды. Энешиң акҗа садап дишлери Гүнүң шөхлесине ялпыллап гитди. Йөне «хат» диен сөзлер гызың көне дердини гозгады. Бойнуны бурдурды. Хут шол махал рельсиң арасы билен Гарабай ага етип гелйәрди. Онуң элинде үчбурчлы хат барды. Гожа хаты гүнүң деңине етирмәге далаш эдйән ялы, депесине галдырып гелйәрди.

— Гөзүң айдың, гызым, дәдеңден хат гелди.

Гожа толгунды. Дуранлар гөз ачып-юмасы салым доңуп галдылар. Гожа болса узын эллерини асмана узадып, хениз-де хаты депесинде саклаярды.

— Дәдем жандан...

Энеш хаты гожаның элинден гарбап алды. Титрәп дуран инчежик бармаклары билен ховлукмач ачды.

Стрелканың голайрагында ишлешип йөренлер бу вака бегенишип середйәрдилер. Өз араларында бир затлар дийишйәрдилер.

Гарабай аганың күтелишен гөзлери чыгжарыпды.

— Баба, нәме? — дийип, мугаллыма узын, сүңклек гожа найынжар гаради.

— Хич зат, гызым.

Хич затдан хабарсыз мугаллыма башга сораг бермеди. Бар кишиниң назары йылжыраклап дуран гызың элиндәки үчбурчлы букжадады. Гарабай ага хем яшларың кир-кимирсиз асман ялы ачык йүзлерине середип дуршуна, Ашырың өлди хабарыны гетирен дөрт бармак кагызы тике-тике эдениңи дуянокды. Онуң хер тикесини иңңәниң гөзүнден гечирәймелиди.

Гожа агыр дүйш гөрен ялы, тисгиниш гитди. Дерләп дуран аясындакы кагыз бөлежиклери чыгжарыпды. Ол ири чызыклардан долы аясыны гиңден ачып, овурдыны чиширип, кагыз бөлежиклерини үфләп гойберди. Шемалсыз ховада аграслык билен ере дүшен кагыз бөлежиклери гуршуның эргини ялы, ерде агарышып ятырды.

Гожа гидип баршына ойланярды. Ол нәме хакда ойланярка?

«Ынсаның несли ненеңси мерт. Бар зады гердени билен чекмеги башаряр. Сәхелче шатлык бар гайгыны еңйәр. Гөрәймәге дурмуш тогтайжак ялы. Эмма атаның орнуны оглы, энәниң орнуны гызы тутяр. Гәдилип дуран ер бармы? Бар зат өңкүси ялы. Ах, яшлык ненеңси хезиллик. Олар аз ойланярлар. Көп ишлемеги арзув эдйәрлер. Ах, гожаларыңкымы? Гожалар ойланмагы халаярлар.

Дурмуш нәме, дурмуш бир дүйпсүз деря. Не кенары бар, не дүйби. Пикир эдип, онуң аңырсына чыкжак гүманың ёкдур. Шонда-да нәме, дурмушдан дойма ёк. Ыссы-совук, гүлки-агы — буларың бары дурмуш үчин герек затлар. Гөрүң, уруш гидип дур. Дүнйә эленип дур. Етгинжеклер велин окув хакда арзув эдйәрлер.

Хава, уруш. Ган дөкүшлик. Жан алып, жан берилйәр. Нөне бу чагаларың гүлер йүзлерине серет. Алаяз ялы. Чагалара гараныңда, дурмушың өзем тутуш шолара меңзәп барян ялы.

Гөр ахыры, ики бармак кагыз бир гүн Ашырың өлди хабарыны гетирди. Бу гүн болса оны тәзеден дүнйә индерди.

ДУРДЫЕВ Й.

ЭНЕШ

Орта ве улы яшлы мекдеп окувчылары үчин

Издательство «Туркменистан»

На туркменском языке

Редактор *Н. Гелдиев*
Суратчы *Х. Атакгаев*
Сурат редакторы *А. Синятинский*
Техник редакторы *О. Хакыева*
Корректор *Н. Эсенмырадов*

Йыгнамага берилди 16/III-72 й. Чап этмэге ругсат эдилди 6/VII-72 й. Форматы 70×108$^{1}/_{32}$. Физ. чап листи 1,75. Чап листи 2,45. Учёт-нешир листи 2,4.
Тиражы 20000. ТН № 9748. Заказ № 2023.
Бахасы 8 к. Кагыз № 1. И—04091.

«Түркменистан» неширяты,
Ашгабат, Гоголь көч., 17-а
Красноводск кустовой типографиясы